

ARTHUR SCHOPENHAUER

AZ EGYETEMI BÖLCSELKEDÉSRŐL

Fordította: Varró István

Arthur Schopenhauer 1788-ban született Danzigban. Le Havre-ban és Hamburgban nevelkedett, majd beutazza Nyugat-Európa nagy részét. 1809-ben beiratkozott a göttingeni egyetem orvostudományi fakultására, majd filozófiát hallgatott. 1811–13 között a berlini egyetemen tanult. 1813-ban védte meg doktori disszertációját. Ugyanebben az évben ismerkedett meg Weimarban Goethével. 1820–31 között Berlinben élt és tanított. A nagy kolerajárvány miatt 1831-ben Frankfurt am Mainba költözött, ahol visszavonultan élt egészen 1860 szeptember 21-én bekövetkezett haláláig.

Főbb művei:

Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde (1813)

Die Welt als Wille und Vorstellung (1818)

Über den Willen in der Natur (1835)

Die beiden Grundprobleme der Ethik (1840)

Parerga und Paralipomena (1851)

Az egyetemi bölcselkedésről szóló írása a Parerga és Paralipomena című kötetben jelent meg 1851-ben, vagyis abban a kötetben, amely elhozta számára a várva várt népszerűséget. A tanulmány furcsa keveréke a filozófiai gondolatmenetnek és saját, személyes megpróbáltatásainak.

Azért háramlott a becstelenség a filozófiára, hogy nem méltó módon nyúlnak hozzá. Mert nem a fattyúkat illette volna meg, hogy ráadják magukat, hanem a vérbelieket.

Platon: Állam VII.

A filozófia egyetemi oktatása egy s más tekintetben bizony hasznos. Így nyer nyilvános létet és zászlaja oda van tűzve az emberek szeme elé; ezzel létezését mind újból emlékezetbe idézik és észrevehetővé teszik. A főnyereség azonban ebből, hogy így néhány fiatal tehetséges fej megismerkedik vele és tanulásra buzdul. Meg kell hagyni persze, hogy akinek tehetsége van hozzá s éppen ezért szükségét érzi, bizonyosan más utakon is rátalálna és megismerkednék vele. Mert az egymást szeretőik és kik egymásnak születtek könnyen összekerülnek: rokon telkek már távolról köszöntik egymást. Az illetet ugyanis valamelyik igazi filozófusnak minden könyve, ami csak kezébe kerül, hatalmasabban és hathatósabban fogja ösztönözni, mint egy hétköznapadta katedrabölcsész előadása tudná. Azonkívül a gimnáziumokban szorgalmasan kellene olvasni Platón, mint a filozófiai szellem leghatásosabb ingerlőjét. Általában azonban oly felfogásom érett ki, hogy a katedra-bölcsészet említett hasznát felülmúlja az a hátrány, amely a filozófia mint mesterség a filozófiának mint szabad igazságkutatásnak, vagy a kormány megbízásából űzött filozófia a természet és az emberiség megbízásából való filozófiának okoz.

Azért ugyanis egy kormány sem fizet majd embereket, hogy közvetlenül vagy akár csak közvetve ellenmondjanak annak, amit ezer alkalmazott papjával vagy hitoktatójával minden szószékről hirdettet; mert az efféle, abban a mértékben, amint hatna, az elsősorban említett berendezkedést kellene, hogy hatálytalanná tegye.

Mert ítéletek tudvalevőn nem csak ellentmondó, hanem pusztán elütő ellentét folytán is érvénytelenítik egymást: pl. ennek az ítéletnek „a rózsza vörös” nem csak ez mond ellen, hogy a rózsza „nem vörös”, hanem már ez is, hogy „sárga”, ami itt éppoly sokat, vagy még többet is nyom. Innen ered az az alapelv, hogy: „ki más tanít, ellenünk van.” E körülmény folytán azonban az egyetemi bölcsészek egész sajtáságos helyzetbe kerülnek, amelynek nyílt titka hadd kerüljön itt szóba. Egyéb tudományok tanáraitra nem hárul más kötelesség, mint hogy erejük és a lehetőség szerint azt tanítsák, ami való és helyes. Kizárólag csak a bölcsészettanároknál értendő a dolog igen kényesen. Itt a helyzet ugyanis egészen különös. Tudományuk alapkérdése ugyanaz, mint amelyről a maga módján a vallás is felvilágosítást nyújt; ezért neveztem a nép metafizikájának. Már most a bölcsészettanároknak is azt kell tanítaniok, ami való és helyes, de ennek alapján és lényegében ugyanannak kell lennie, amit az országos vallás is tanít. Innen adódott egy egész jóhírű bölcsészettanárnak már a kanti filozófiáról írt bírálatomban 1840-ben hivatkozott mondása: „ha valamely filozófia tagadja a kereszténység alapeszméit, akkor vagy hamis, vagy ha igaz is, hasznavehetetlen.” Látnivaló ebből, hogy az egyetemi bölcsészettanában az igazság csak másodrendű helyet foglal el és ha követelik, fel kell állania, hogy egy más tulajdonságnak adjon helyet. – Tehát ez különbözteti meg az egyetemeken a filozófiát minden egyéb ottani tanszékes tudományoktól.

Ennek következtében addig, amíg az egyház létezik, az egyetemeken mindig csak olyan bölcsészet lesz tanítható, amely az országos vallás teljes figyelembevételével szerkesztve, azzal lényegileg párhuzamosan halad és ezért, – mindenesetre furán körülírcalkalmazva, különlegesen fölcicomázva és így nehezen érthetővé téve, – alapjában véve és lényegileg nem egyéb, mint az országos vallás körülírása és védelme. Az ily korlátozottságok között tanítók számára

nem marad ezek szerint más hátra, mint új fordulatokat és formákat felkutatni, amelyek között föllátták az országos vallás elvont kifejezésekre öltöztetett és így izetlenné tett tartalmát, aminek aztán filozófia a neve. Ha azonban egyik-másik ezenkívül még valamit akar csinálni, akkor vagy szomszédos tudományszakokba fog elkalandozni, vagy mindenféle ártatlan kis játékokhoz folyamodik, pl. körülményes analitikus számításokat végez az emberi fejbeli képzetek egyensúlyáról¹⁾ és hasonló mókákhoz. Az így korlátozott egyetemi bölcsészek azért egész jól megtartják jókedvüket; hiszen voltaképeni komolyságuk oda irányul, hogy tisztességgel jóra való megélhetést biztosítsanak maguk, feleségük meg gyermekük számára, továbbá, hogy bizonyos tekintélyt élvezzenek az emberek előtt; viszont az igazi filozófusnak mélyen rezgő kedélyét – kinek teljes és nagy komolysága oly annyira rejtelmes és kétségteli létünk valami nyitókulcsa felkutatásában rejlik, – a mitológiai lényekhez számítják; ha nem tűnnék nékik az ilyesmikkel terhelt, amennyiben valaha útjukba akadna, eszelősségtől megszállottnak. Mert, hogy valaki a filozófiát valóban, keserves komolysággal vehesse, mindenki inkább hiszi, mint annak egy tanára; valamiképpen a pápa szokott a leghitlenebb keresztény lenni. Ezért tartozik a legkritikább esetek közé, hogy igazi filozófus egyszermind a filozófia tanára lett volna.*) Hogy ez alól éppen csak Kant tesz kivételt, már kifejtettem az eszt okaival és következményeivel együtt főművemben. (2. köt., 17. fej., 162. old., 3. kiad., 179. old.) Egyébként minden egyetemi bölcsésznek az imént bemutatott föltételes életéhez adatul szolgál Fichte ismeretes sorsa; habár ő alapján véve csupán szofista volt is, nem pedig valódi filozófus. Ő ugyanis figyelmen kívül merészelte hagyni bölcselkedésében az országos vallás tanait; ennek az volt a következése, hogy elmozdították és ráadásul még a csöcselék is bántalmazta. Fogott is rajta a büntetés, amennyiben későbbi berlini alkalmaztatása után az „abszolút Én” alázatosan a jó istenné változott át és általában egész tana mindenképpen keresztény mázat nyert; erről különösen „az üdvözítő életre vezérlő utasítás” tanuskodik. Nevezetes az ő esetében még az a körülmény is, hogy fővétkéül azt a kitételét rőt-ták föl, hogy Isten nem más, mint maga az erkölcsi világrend; pedig ez csak kevésbé különbözik János evangélista mondásától, hogy Isten a szeretet.**)

Könnyen belátható, hogy ily körülmények közt a katedrai-bölcsesség nem igen tehet mást, mint hogy úgy cselekszik

„mint a hosszú lábú szöcske
mindig ugrik, szökve száll –
s régi dalt a fűbe zeng.”

Aggályos a dologban csupán csak az a nem tagadható lehetőség, hogy a dolgok természetébe, saját lényegébe és a világéba való legmesszebbmehető emberi belátás nem esett volna éppen össze azokkal a tanításokkal, amelyek részben a zsidók népecskéje számára nyi-

* Természetes, mentül több istenességet követelnek egy professzortól, annál kevesebb tudományosságot; – amint hogy Altenstein idejében (1817–1838 porosz kultuszminiszter. Ford.) elég volt, ha valaki a Hegel-féle badarságot vallotta. De amióta a tanszékek betöltésekor a tudományosság istenességgel pótolható, az urak nem terhelik magukat túl az előbbivel. – Bár mérsékelnék inkább magukat a Tartuffe-ök és kérdeznék önmaguktól: „Ki hiszi majd el nekünk, hogy ezt hisszük?” – Hogy ezek az urak professzorok, kinevezőikre tartozik: én csupán rossz írökként ismerem őket, akiknek befolyása ellen dolgozom. – Én az igazságot kerestem, nem pedig tanszéket: ezen alapul is végeredményben a különbség köztém és az úgynevezett Kant-utáni filozófusok közt. Idővel ezt majd mind jobban belátja a világ.

** Ugyanez volt sorsa Fischer heidelbergi magántanárnak is, akinek megvonták előadási jogát, mert a panteizmust tanította. Tehát a jelszó: „Fald a kásádat, rabszolga és zsidó mitológiát adj filozófia gyanánt!” – A legtréfásabb azonban a dologban, hogy ezek az emberek filozófusoknak mondják magukat, olyanokként ítélkeznek fölöttem, és a fölöttség ábrázatával előkelősködnek velem szemben, de sőt 40 évig arra sem méltattak, hogy rám néztek volna, észrevételre sem tartva engem érdemesnek. – Csakhogy az államnak védelmeznie kell az övét is és így törvényre volna szükség, amely eltiltaná, hogy tréffalkozni lehessen a filozófia-professzorokon.

latkoztattattak ki, részben 1800 év előtt Jeruzsálemben léptek föl. Ennek az aggálynak egy csapással leverésére találta ki a bölcsészettanár Hegel az „abszolút vallás” kifejezést, amivel aztán el is érte célját; mert ő ismerte közönségét: azonkívül ez a katedrai bölcselkedés számára valóban és lényegében abszolút is, azaz olyan, amelynek abszolúte és amúgy valóban igaznak kell lennie, különben – ! – Mások pedig *ez igazságkutatók közül filozófiát és vallást egy kentaurná olvasztanak össze*, amelyet vallásfilozófiának neveznek; azt is szokták tanítani, hogy vallás és filozófia voltaképpen egy és ugyanaz; – ez a tétel azonban csak abban az értelemben látszik igaznak lenni, amelyben állítólag I. Ferenc mondotta, V. Károlyra gondolva, igen békülékenyen: „amit fivérem Károly akar, azt akarom én is”, – tudniillik Milánót. Ismét mások nem teketóriáznak oly sokat, hanem egyenesen keresztény filozófiáról beszélnek; ami körülbelül úgy jó ki, mintha az ember keresztény aritmetikáról akarna beszélni, amelyben páros számba menne az öt.²⁾

A vallási tanításokból vett efféle jelzők nyilvánvalóan nem illendők a filozófiára, mert ez azt állítja magáról, hogy az ész abbéli kísérlete, hogy saját eszközeivel és minden külső tekintélytől függetlenül oldja meg a lét problémáját. Mint tudománynak semmi köze ahhoz, mit szabad, mit kellene vagy kell hinni; hanem csak azzal van dolga, ami tudható. Ha ez mármost valami egészen másnak mutatkoznék is, mint amit az embernek hinnie kell; a hit még ezzel sem befolyásolható: mert azért hit, hogy olyat tartalmazzon, amit az ember nem tudhat. Ha az ember tudhatná is azt, a hit mint egészen haszontalan sőt nevenséges valami állana előttünk; akárcsak a matematika a maga tárgyairól még valami hit-tudományt állítana föl. Ha pedig az ember meg van győződve arról, hogy az egész és teljes igazság bennefoglaltatik az országos vallásban és kifejezést nyer benne; nos, akkor ahhoz tartsa magát és hagyjon föl mindenféle filozofálással. Csak annak ne akarjon látszani az ember, ami nem. Annak a mímelés, mintha az ember elfogulatlan igazságkutató volna, oly elhatározással, hogy az országos vallás legyen a kutatás eredménye, mértéke és ellenőre, elviselhetetlen és az ilyen a falhoz láncolt komondor módjára az országos valláshoz hozzákötött filozófia csak bosszantó torzképe az emberiség legmagasabb és legnemesebb törekvésének. Egyébként az egyetemi bölcsészeknek legfőbb árucikke az az imént kentaurnak jellemzett vallásfilozófia, amely voltaképpen valami gnózisfélére törekszik, azonkívül valami filozofálásra is, bizonyos kedvelt föltevésckkel, amelyeket semmiképpen sem igazolnak. Az olyan programcímek is, mint „a valódi bölcsészettan a vallás iránt való kegyeletéről”, illő felirat az efféle bölcsészeti birkaistállóra, elég világosan megjelölik a tanszéki bölcsélet irányzatát és indítékait. Bár ezek a szelíd bölcsészek néha olyan iramot vesznek, amely veszedelmesnek látszik; de nyugodtan kivárhatjuk a fejleményeket, meg lehetünk győződve, hogy az egyszer s mindenkorra kitűzött célnál fognak megérkezni. Sőt, néha kísértést érez az ember azt hinni, hogy komolyan gondolt filozófiai kutatásaikat már tizenkettedik életévük előtt elintézték és már akkoriban mindenkorra megállapították a világ lényegéről és mindarról való nézetüket, ami azzal összefügg; mert minden filozófiai viták és vakmerő vezetőikkel megtett nyaktörő mellékvények után mégis mindig annál lyukadnak ki, ami nekünk abban az életkorban szokott elfogadhatóvá tétetni, sőt mintha az igazság zsinórmértékének látszanának venni. Mindazok az eltérő szellemű filozófiai tanítások, amelyekkel közben, életük során foglalkozniok kellett, mintha csak azért léteznének számukra, hogy megcáfoltassanak és ezzel amazokat az előbbieket annál erősebben alapozzák meg. Sőt, néha csodálkozni kell rajta, hogy bár életüket annyi csúnya cretnekséggel töltik, mégis oly tisztán tudták megőrizni benső filozófiai ártatlanságukat.

Akinek mindezek után még kételye volna az egyetemi bölcsélet szelleme és célja tekintetben, tekintsen a hegeli zugbölcselkedés sorsára. Vajon ártott-e neki, hogy alapgondolata a legképtelenebb ötlet volt, hogy feje tetejére állított világ, hogy filozófiai bohóciáda*) volt és hogy tartalma a legkongóbb, legüresebb szókacat, amellyel tőkfejűek valaha beérték és hogy előadása, magának az alapítónak műveiben, a legvisszataszítóbb és legértelmetlenebb zagy-

* Lásd a kantai filozófiáról szóló bírálatomat 2. kiad. 572. old. (3. kiad. 603. old.) F.

valék, sőt a bolondháziak eszelősségeire emlékeztet? Ó nem, nem ártott legkevésbé sem! De sőt emellett hús éven át, mint a legragyogóbb katedra-bölcselet virult, amely valaha fizetést és tiszteletdíjat hajtott, virágozott és fölhízott, nevezetesen egész Németországban a könyvek száza mint az emberi bölcsesség végre elért csúcását, mint a filozófiák filozófiáját hirdették sőt égig emelték: diákokat vizsgáztattak belőle és professzorokat alkalmaztak reá; arról pedig, aki nem akart vele tartani, az éppen olyan könnyen vezethető mint szellemtelen alapítónak vakmerővé vált tanársegéde kijelentette, hogy „bolond a maga szakállára”³⁾ és még azok a kevesek is, akik e helytelenkedéssel szemben némi gyenge ellenzékieskedésbe merészkedtek bele, csak bátortalanul léptek fel, elismerve az ízetlen bölcselet „nagy szellemét és túláradó zsenijét”. Az itt elmondottakról tanuskodik e csinos üzelmek teljes irodalma, amely immár lezárt aktaként gúnyosan kacagó szomszédok pitvarán át járul az elé a bírói szék elé, ahol viszontlátjuk egymást, az utókor ítélőszéke elé, amelynek egyéb eszközei közt szégyenharangja is van; ez a szégyenharang pedig egész korszakok fölött is meghúzható. -- De vajjon mi is vetett oly hirtelen véget annak a dicsőségnek, a diadalmas bestia bukását idézve elő és szerteszórva zsoldosainak és mamlasz bámulóinak egész nagy táborát, eltekintvén némi silány maradéktól, akik mint lógósak és hátulbotorkálók a „Halle'sche Jahrbücher” zászlója körül összecsupdúlva, egy ideig még közbotrányra garázdálkodhattak, és néhány szegény pimasztól, akik az ifjú éveikben rájuk sózottakat még ma is hiszik s háznak vele? – Semmi egyéb, mint hogy valakinek az a pajkos ötlete támadt, hogy bebizonyítja, hogy az egész mindössze egyetemi bölcselet, amely csak látszólagos és szavai szerint, nem pedig valósággal és lényegileg egyezik az országos vallással. A szemrehányás magában igaz volt; utólag bizonyította ezt az új katolicizmus. A német vagy új-katolicizmus ugyanis nem egyéb, mint népicstett hegelkedés. Ez is magyarázatlanul hagyja a világot, és a világ további értelmezés nélkül áll. Csak az isten nevet kapja, az emberiség pedig Krisztus nevét. Mindkettő „öncél”, azaz arra való, hogy jól ellegyen, amíg áll ez a kurta élet. Vigadjunk hát!⁴⁾ És az állam hegeli dicsőítését a kommunizmusig viszik tovább. Az új katolicizmusnak ez értelemben igen alapos ábrázolását adja: F. Kampe, (Geschichte der religiösen Bewegung neuerer Zeit 3. köt. 1856).

Hanem hogy az ilyen szemrehányás egy uralkodó bölcseleti rendszer Achilles-sarkává válhatott, megmutatja nekünk, hogy

„minő tulajdonság a fontos, férfit kitüntető”,

„vagy, hogy mi egy filozófia igazságának és érvényesülési képességének voltaképpen zsi-nórmértéke német egyetemeken és mikén múlik; mert különben az ilyesfajta támadás, még eltekintve is minden eretnekesítés megvetendő voltától, azzal kellett volna, hogy elintéztessék: „nem tartozik Dionysosra.”

Akinek ugyanehhez a belátáshoz még további bizonyítékokra is van szüksége, tekintse végig a nagy Hegel-bohózat utójátékát, nevezetesen Schelling úrnak rögtön rákövetkező, oly mindenképpen időszerű, megtérését a spinozizmusról a bigottizmusra és ezt nyomkövető áthelyezését Münchenből Berlinbe, az összes újságok harsonázása közepett, amelyeknek célzása szerint azt lehetett volna hinni, a zsebében hozza magával a személyes istent, akire úgynyira áhítoztak; erre aztán oly nagy lett a diákoknak hozzátolongása, hogy még az ablakon át is másztak be az előadótermébe; majd a tanfolyam végén a nagyférfiú-oklevél, amelyet az egyetem néhány tanára, akik hallgatói voltak, nyújtottak át neki aláíratosan, és egyáltalán az egész nagyon fényes és nem kevésbé jövedelmező szerepe Berlinben, amelyet pirulás nélkül játszott végig; s méghozzá aggkorában, amikor annak gondja, hogy az ember minő emléket hagy hátra, a nemesebb természetekben minden mást túlszárnyal. Az ilyesminél az ember valósággal elszomorodhatnék; sőt majdnem azt lehetné, még maguk a filozófiatanárok is bele kellene, hogy piruljanak; de ez rajongás. Azon pedig, akinek még az ilyen befejezés szemléletén sem nyílnak ki a szemei a katedrai bölcseletet és hőscit illetően, nem lehet segíteni.

A méltányosság azt is megköveteli, hogy az egyetemi bölcsélet nemcsak, mint itt történt, az állítólagos, hanem a valódi és lényegbeli célja szempontjából is megítéltessek. Ez ugyanis arra irányul, hogy a jövő fogalmazói, ügyvédei, orvosai, papjai és tanítói meggyőződésük legbensőbbjében olyan irányt nyerjenek, amely megfelel annak a célnak, amit az állam és kormánya követ velük. Ez ellen nincs kifogásom, tehát e tekintetben megnyugszom. Mert az ilyen ál-lameszköz szükségessége vagy nélkülözhetősége fölött ítélni, nem tartom magamat illetékesnek; hanem azoknak engedem át, akiknek az a nehéz földadatuk, hogy embereket kormányozzanak, azaz egy túlnyomólag, határtalanul önző, igazságtalan, méltánytalan, tisztességtelen, irigy, rosszindulatú és emellett igen korlátolt és hóbortos fajta milliói közt törvényt, rendet, nyugalmat és békeséget fenntartani és azokat a keveseket, akiknek valami birtok jutott osztályrészül, védeni amazoknak tömegei ellenében, akiknek nincs egyéb testi erőiknél. E földadat oly nehéz, hogy valóban nem merészelek velük az itt alkalmazandó eszközökről vitázni. Mert „minden reggel hálát adok Istennek, hogy nem kell a Római Birodalomról gondoskodnom,” – mindig ez volt a jelszavam. Az egyetemi filozófiának ezek az államcéljai szereztek a hegelkedésnek oly példátlan miniszteri kegyet. Mert számára az állam „az abszolút tökéletes erkölcsi szervezet” volt és az emberi lét teljes célját az államba foglalta össze. Lehetett jobb előkészítést képzelni leendő joggyakornokoknak és jövőendőbeli államhivatalnokoknak mint ezt, amelynek következtében egész lényük és létük testestül-lelkestül az államé leendett, mint a méh lénye a méhkasé, és hogy nekik sem ezen, sem a másvilágon nem kellett másra törekedniök, mint hogy alkalmas kerekékké váljanak, közreműködniök, hogy a nagy államgépezetet, minden javaknak végcélját, működésben tartásák? E szerint egyazonos volt a jó gyakornok az emberrel. Afféle igazi felmagasztalása vala ez a filiszterségnek.

Más marad az ilyen egyetemi filozófia viszonya az államhoz és más ezzel szemben állása a magánvaló filozófiával, amely e tekintetben mint a tiszta filozófia volna megkülönböztetendő a másiktól, mint alkalmazottól.⁵⁾ Ez a tiszta filozófia ugyanis nem ismer egyéb célt mint az igazságot és adódhatnék, hogy minden más, általa továbbmenőleg elérni szándékolt cél, az eredeti célnak kárára lehetne. Magas cálja ama tőlem metafizikainak nevezett nemes szükség kielégítése, amely az emberiség számára minden időkbén bensőségesen és elevenen érezhetővé teszi magát, legerősebben azonban akkor, ha, mint éppen mostanában, a hit tanainak tekintélye mind jobban s jobban süllyedett. Ez ugyanis, mint az emberi nem nagy tömegére számított és szabott valami, csak példázatos valóságot tartalmazhat, amely azonban sajátképpen értelemben igazat kell, hogy érvényesítsen. Csakhogy ezáltal, a különféle történeti, fizikai sőt filozófiai ismeretek mind szélesebbkörű elterjedésével, azoknak az embereknél a száma, akiket kielégíteni már nem tud, mind nagyobb lesz és ezek mindinkább követelni fogják a sajátképpen értelemben vett igazságot. De mit tud ilyenkor e követeléssel szemben az ily dróton rángatott katedra-bábu nyújtani? Meddig fogják még itt beérni ezzel az erőszakolt banyafilozófiával, vagy kongó szövevényekkel, semmitmondó, vagy hozzá a legközönségesebb és legérthetőbb igazságokat szóáradattal érthetlenné tevő szövevényekkel, még inkább hegeli abszolút képtelenségekkel? Ha pedig valóban a becsületes János jönne a pusztaságból, aki állatbőrökbe öltözött és sáskával táplálkozva, érintetlenül mindettől a garázdálkodástól, közben tiszta szívvel és teljes komolysággal az igazság kutatására szánta magát és annak gyümölcsit kínálná; minő fogadtatásra számíthatna a katedra államcélokra bérelt üzletemberei részéről, akiknek feleségestől gyerekestől a filozófiából kell élniök, akiknek tehát az a jelszavuk, előbb élni, aztán filozofálni, akik ilyenképpen birtokba vették a piacot és már gondoskodtak, hogy itt más ne érvényesülhessen, mint amit ők érvényesítenek, szóval tehát, érdemek csak akkor létezhessenek, ha nekik és középszerűségüknek elismerni tetszik. Ők ugyanis pórázon tartják a filozófiával foglalkozó amúgy is kicsi közönség figyelmét; mivelhogy ez a publikum oly dolgokra, amik nem ígérnek, miként a költői alkotások, gyönyört, hanem okulást és pedig pénzileg meddő okulást helyeznek kilátásba, idejét, fáradságát és erőlködését bizony nem fogja ráfordítani, anélkül, hogy előbb biztosítást ne szerezne

az iránt, vajon mindezek által bőséges jutalmat nyer-e. A publikum e megbizonyosodását, mivelhogy örökölt hite, hogy aki valamely dologból él, ahhoz ért is, a szakma embereitől követeli meg, akik is katedrákon és kézikönyvekben, újságokban és irodalmi folyóiratokban önbizakodással az ügy igazi mestereiként viselkednek: tehát ezektől rágatja meg és keresteti ki magának a figyelemreméltót és annak ellentétét. – Ó, hogy jársz majd én szegény, pusztából megtért Jánosom, – ha az, amit hozol, előreláthatólag nincs a hasznot hajtó filozófia köréből való urak hallgatólagos megegyezése szerint szerkesztve! Úgy néznek majd rád, mint aki nem fogta föl a játék szellemét és így valamennyiük játékának elrontásával fenyeget; tehát közös ellenségüknek, ellenlábasuknak fognak tekinteni. Volna bár, amit hozol, az emberi szellem legnagyobb mesterműve, szemükben kegyelmet sohasem találhatna. Hisz nem volna a hagyomány alapján szerkesztve, tehát nem úgy, hogy tanszéki előadásuk tárgyává tehetnék, hogy ők is élhessenek belőle. Egy bölcsészettanárnak egyáltalán eszébe sem jut valamely felleépő új rendszert arról vizsgálni, igaz-e, hanem mindjárt csak azt kutatja benne, összhangba hozható-e a kormány szándékaival és a kor uralkodó nézeteivel. Ezután dönt sorsáról. Ha azonban mégis keresztültörne, ha mint tanulságos és felvilágosításokat tartalmazó, felkeltené a közönség figyelmét és ez tanulmányozásra érdemesnek találná, akkor a tanszékképes filozófiát megfosztaná éppen ettől a figyelemtől, sőt hitelétől és ami még rosszabb, forgalmától. Isten őrizze! Azért ilyesminek lábra kapni nem szabad és mindenkinek egy emberként kell vele szemben helytállania. A hozzávaló módszert és taktikát hamarosan megadja az a bizonyos szerencsés ösztön, aminővel a maga önfenntartására minden lény el van látva.

Ugyanis veszedelmes a megállapodásszerű zsinórmértékkel ellenkező filozófia vitatása és cáfolása, különösen akkor, ha az emberek érdemeket és a tanári oklevéllel kapcsolatosan ki nem utalványozható bizonyos tulajdonságokat szimatolnak mögöttük; az ily veszedelmes dologhoz utóbbi esetben nem igen merészelnek hozzányúlni, mert azok a munkák, amelyeknek elnyomása javalva volna, így közhírnévre kaphatnak és körülserleglenek a kíváncsiak, majd nagyon kellemetlen összehasonlítások következhetnek és a kimenetel kényes lehetne. Ellenben az ilyen alkalmatlan teljeseítményt azonos lelkeletű és egyforma tehetségű testvéreként nem létezőnek tekinteni; a legjelentősebbet legelfogulatlanabb képpel egészen jelentéktelenként, a mélységesen átgondoltat és évszázakra szólót szóra sem érdemként fölvenni, hogy úgy megfojtsák; kajánul összeszorítani a száját és hallgatni hozzá, hallgatni azzal a már az öreg Senccától is megrótt irigység-sugallta hallgatással (ep.79); és közben pedig annál hangosabban kukorékolni a szövetkezet elvetélt szellemi szülőiteiről és torzairól, abban a megnyugtató tudatban, hogy az, amiről senki sem tud, akár ne is léteznék és hogy a világban minden annak számí, aminek tetszik és nevezetik, nem pedig annak, ami; ez a legbiztosabb és legveszélytelenebb módszer érdemek ellen; ezért legjobban mindazoknak a laposfejűeknek, akik keresetüket olyan dolgokkal biztosítják, amelyekhez magasabb tehetség szükséges, anélkül azonban, hogy a későbbi következményekért is jót tudnék állni.

Azonban a világeért sem kell itt mintegy hallatlan szentségsértésen az istenekhez kiáltani: hiszen mindez csak egy jelenete a színdarabnak, amely minden időkben valamennyi művészetben és tudományban szemünk előtt játszódik, és pedig azoknak ősi küzdelme, akik az ügyért élnek, azokkal, akik belőle élnek, vagy azoknak harca, akik maguk (filozófusok), azokkal kik (filozófust) ábrázolnak. Amazoknak cél, amelyhez életük pusztán eszköz; emezeknek eszköz, sőt terhes föltétele az életnek, a jólétnek, az élvezetnek, a családi boldogságnak; hisz kizárólag ezeket veszik igazán komolyan; mert hatásuk körét a természet így határolta el. Aki ezt példákkal megerősítve akarja látni és közelebbről kívánja megismerni, tanulmányozzon irodalomtörténetet és olvassa valamennyi művészetfaj nagy mestereinek életrajzát. Majd meglátja, hogy minden időkben így volt és megérti, hogy így is fog maradni. A múltra nézve mindenki megérti; a jelenre nézve úgyszólván senki sem. Az irodalomtörténet majdnem minden ragyogó lapja egyúttal tragikus is. Minden ágazatban szemünk elé idézik e lapok, hogy az Érdemnek rendszerint mennyire várakoznia kellett, míg a bolondok kitombolták magukat, amíg a lagzi véget ért és mindenki fekvődni tért: akkor emelkedett ki mint a

kísértet az éjszaka mélyéből, hogy a maga számára fenntartott díszhelyet árnyképpen végül mégis elfoglalja.

De nekünk ezúttal csak a filozófiával és képviselőivel van dolgunk. Itt először is azt tapasztaljuk, hogy minden időkben igen kevés filozófus volt bölcsészettanár és aránylag még kevesebb bölcsészettanár volt filozófus; miért is el lehetne mondani, hogy valamint az idioelektrikus testek⁶⁾ nem vezetői a villamosságnak, éppúgy a filozófusok nem bölcsészettanárok. Az önálló gondolkodónak az illetén alkalmaztatás csakugyan majdnem jobban útjában áll, mint bárminő másfajta. Mert a filozófiai katedra bizonyosképpen nyilvános gyónatószék, ahol az ember a nép színe előtt tesz hitvallást. Azután az alapos, vagy éppen mély belátások igazi megszervezésének, tehát az igazi bölcsésé válásnak mi sem áll inkább útjában, mint az a kényszerhelyzet, hogy bölcsnek kell tetszeni, állítólagos megismerésekkel kirukkolni az okulni vágyó tanítványok előtt és feleletet készletben tartani mindenféle elgondolható kérdésre. De ami a legrosszabb, az ily helyzetben levő embert, minden gondolatnál, amely felmerülne benne, meglep az az aggodalom, miképpen is illik majd a magas feljebbvalók szándékaihoz: ez annyira megbénítja gondolkozását, hogy már eszméi sem igen mernek támadni. Az igazság számára nélkülözhetetlen a szabadság légköre. A szabályt megerősítő ama kivétel tekintetében, hogy Kant is professzor volt, feljebb már megemlítettem, amit kellett és csak azt fűzöm hozzá, hogy Kant filozófiája is nagyszerűbbé, határozottabbá, tisztábbá és szebbé lett volna, ha nem tanárkodik; noha, igen bölcsen, lehetőség szerint külön tartotta filozófusi mivoltát tanárságától azzal, hogy a maga tanát a katedráról elő nem adta. (Lásd Rosenkranz, Geschichte der Kantischen Philosophie, 148. old.)

Ha azonban visszatekintek a Kant működése óta elmúlt félszázadban fellépett állítólagos filozófusokra, sajnos egyet sem látok, akiről eldicsérhetném, hogy az igazság kikutatása lett volna valóban és teljesen komoly célja; sőt azt találok, hogy habár nem is mindig világos tudatossággal, de valamennyien a dolognak pusztá látszatára, sikerre, érvényesülésre, hatáskeltésre, sőt ámtásra gondoltak és buzgón törekedtek feljebbvalóik és ezek után hallgatóik tetszését elnyerni; emellett a végcél mindig az marad, hogy a dolog jóvedelmét feleségestől, gyermekestől kedélyesen fellakmározhassák. De voltaképpen ez is felel meg az emberi természetnek, közvetlen célként csak az evést, ivást és az ivadék ápolását ismeri, ehhez járul még külön adományként a ragyogni- és valaminek látszanivágyás kórsága. Ezzel szemben a filozófiabeli valódi teljesítményeknek első feltétele, épp úgy mint a költészetben és a művészetekben, egy egészen rendellenes hajlam, amely az emberi természet közszabályával ellentétben, a maga személyes javára való alanyi törekvés helyébe egy teljesen tárgyilagos, az önszemélytől kívül eső teljesítésre való törekvést helyez és ezért igen találóan nevezetik, olykor donquichotei-nek gúnyoltatik. De már Arisztotelész mondotta: „S éppen ezért nem is szabad azoknak az intellemei szerint élnünk, akik azt mondják, hogy ember létünkre emberi módon s haladó létünkre halandó módon gondolkodjunk; ellenkezőleg, amennyire csak lehet, halhatatlan életre kell törekednünk, s mindent el kell követnünk, hogy a bennünk levő legfenségesebb résznek megfelelő életet folytathassuk.” (Szabó Miklós fordítása)

A szellemnek ilyen irányú persze rendkívül ritka kivétel, amelynek gyümölcsei azonban éppen ezért, az idők folyamán az egész emberiségnek javára válnak; mert szerencsére elálló gyümölcsök. Közlebről véve: a gondolkodók feloszthatók olyanokra, akik a maguk számára és azokra, akik mások számára gondolkodnak: ezek az utóbbiak a szabály, amazok a kivétel. Az első helyen említettek öngondolkodók, a szó kétféle, és önzők a szó legnemesebb értelmében: csak ők azok, akiktől a világ okulást nyer. Mert csak az a fény világít utólag másoknak is, amelyet valaki magának gyújtott: így annak, amit Seneca erkölcsi tekintetben állít, hogy t.i. másnak számára kell élned, ha magadnak akarsz élni, értelmi tekintetben a megfordítottja áll: magad számára kell gondolkodnod, ha mindenkinek akarandóttal gondolkodni. És ez éppen a ritka, semmiféle eltökéltséssel vagy jóakarattal ki nem kényszeríthető kivételesség, amely nélkül azonban a filozófiában igazi haladás lehetetlen. Mert más célra vagy általában közvetett célokra semmiféle agy sem jut abba a legmagasabb, c célból megkívánt feszültségbe,

amely feszültség az ének és minden céljának feledését követeli; különben minden csak lát-szat vagy ürügy marad. Akkor, meglehetően, kombinálnak ugyan néhány készen talált fogalmat más-más módokon s így mintegy kártyavárakat építhetnek belőlük: de új és valódi nem kerül az ilyesmivel a világba. Vegyük még azt is hozzá, hogy az olyanoknak, akiknek igazi céljuk a maguk java, a gondolkodás pedig csak eszköz hozzá, mindig a kortársak időszzerű igényeit és hajlandóságait, a parancsotok szándékait s több efféle kell szem előtt tartaniok. Így nem lehet az igazságot célba venni, mert ez még akkor is végtelenül nehezen található el, ha becsületesen reája irányul a tekintet.

De egyáltalán, hogy szentelhetné magát egyben az igazságnak az, aki a saját részére és gyermeke számára keres becsületet? Annak az igazságnak, amely minden időben vesztélyes útítárs volt, amely soha, sehol sem volt szívesen látott vendég, s amelyet valószínűleg azért ábrázolnak meztelen, mert semmit sem hoz, nincs osztogatnivalója, hanem csak maga kedvéért kívánja, hogy keressék. Két oly különböző úrnak, mint a világ és a való, akikben semmi más közös sincs, mint kezdőbetűjük, nem lehet egyszerre szolgálni: az ily vállalkozás képmutatásra, szemlésésre, kétkulacsoskodásra visz. Így eshetik meg, hogy az igazság papjából a hamisság előharcosa lesz, aki buzgón tanítja, amit maga sem hisz, rontva közben a bizalommal teljes ifjúság fejét és idejét, sőt minden irodalmi lelkiismeret megtagadásával odaadja magát befolyásos kontárok, pl. jámborkodó szecskafejúek szószólójává; vagy államot dicsőítendő, ezt igyekszik minden emberi törekvés és minden dolgok csúcspontjává tenni és így nemcsak a filozófiai hallgatótermet változtatja a leglaposabb bugrisság iskolájává, hanem végül, mint pl. Hegel, ahhoz a felháborító tanhoz jut el, hogy az ember rendeltetése az államban merül el, – akár csak a méh a kasban; ezzel aztán létünk magas célja teljesen eltűnik a szemtávolból.

Hogy a filozófia kenyérkeresetre nem alkalmas, azt már Platon kifejtette a szofistákról szóló jellemzéseiben, amikor szembeállítja őket Szókratésszal, leggyönyörködtetőbben azonban felülmúlhatatlan komikummal a Prótagorasz jellemezte üzelmeiket és sikereiket. A filozófiával való pénzkeresés volt és marad a régieknél az a jellemvonás, mely a szofistát a filozófustól megkülönböztette. A szofistának a filozófushoz való viszonya e szerint azonos volt a magukat szerelemből odaadó lányoknak a megfizetett örömlányokhoz való viszonyával. Így pl. Szókratész azt mondja (Xenophon, Emlékeim Szókratészről, 1. könyv, 6. fejj., 13. paragrafus): „Mifelénk úgy tartják, Antiphón, hogy az ifjú szépséget és a bölcsességet éppúgy el lehet adni szép, mint ahogy szegyenletes módon. Mert aki például ifjú szépségét pénzért árusítja a rá vágyakozóknak, azt ringyónak nevezik, aki pedig barátjává vesz valakit, akit szép és kiváló szeretőnek ismer, azt bölcsként tiszteljük. Éppen így, akik bölcsességüket, a ringyókhoz hasonlóan, pénzért vesztegetik a rá vágyakozóknak, azokat szofistának nevezik, aki viszont olyan embert tanít, akit nemes hajlamúnak ismer, és átadja neki mindazt a jót, aminek birtokában van, s ezt azért teszi, hogy a másikat barátjává tegye – nos, az ilyenről azt tartjuk, hogy szép és kiváló polgárhoz méltóan cselekszik.” (Németh György fordítása)

– Hogy ez okon Szókratész Arisztipposzt a szofisták közé utasította, s oda számítja Arisztofélész is, azt kimutattam már főművemben (2. kt. 17. fejj.). Hogy így tekintették a dolgot a sztoikusok is, elmondja Sztoibaosz – „néhányek éppen ezt nevezik szofistáskodásnak, ha díjért közöl az ember filozófiai tanokat; ki meg azt tanítja, hogy van a szofistáskodásban valami becstelen, mintha zsidvásárt űzne az olyas, tanításával, s azt mondják, nem kell nevelés után az első jöttmentől pénzt keresni, mert méltóságán alul van a filozófiának a meggazdagodás ílyetén módja”. Ulpianus is, a jogtudós, nagy véleményvel van a filozófusokról; mert kivézi azok közül, akik liberális (azaz szabadon szülőtthöz illő) szolgálatokért kártérítést igényelhetnek. Azt mondja: „Vajon a professorok sorából valók-e a filozófusok is? S nem hinném; nem azért, hogy nem lelkiismeretesen végzett dolog az övék, hanem mert azt kell legelsőbben is vallaniok (profiteri), hogy kalmármunkát megvetnek”. Oly megingathatatlán volt a vélemény e pontban, hogy még a későbbi császárok alatt is teljes érvényben találjuk; amennyiben még Philostratosznál is (1. könyv 13. fejj.) tyana Apollóniosz legfőképpen azt

veti szemére ellenfelének Euphratésznek, hogy szatócskodik bölcsességével, meg 51. levelében ezt is írja ugyanennek: korholnak, hogy fizetést kaptál a királytól: amiben nem volna ugyan semmi helytelenség, ha nem úgy tünnék föl, hogy filozófiáért kaptál díjazást, s annyiszor, s akkora nagyot, s éppen attól, aki bízott benne, hogy filozófus vagy." S ezzel egyezik, amit a 42. levelében mond magamagáról, hogy elfogadna szükség esetén alamizsnát, de soha jutalmazást filozófiájáért, még ha rászorulna is. „Ha pénzt adna valaki Apollónisznak, s ő méltónak ítélné az adományozót, elfogadná szükségében: de filozófiájáért díjat el nem fogadna, még ha bajban volna, akkor sem.” Ennek az ősrégi felfogásnak megvan a maga jó oka és azon alapul, hogy a filozófiának bizony sok érintkezési pontja van az emberi étellel, úgy a köz-, mint a magánétellel; ezért ha keresetet üznek vele, a célzatosság hamarosan a belátás fölé emelkedik és az állítólagos filozófusokból a filozófiának merőben élősdijei válnak: ezek pedig a valódi filozófusokkal akadályozó és ellenséges módon fognak szembe szállni, sőt összefognak ellenük esküdni, csak hogy érvényt szerezzenek annak, ami az ő ügyüket viszi előbbre. Mert mihelyt keresetről van szó, könnyen rákerülhet a sor, hogy ott, ahol az előny követeli, mindenféle alantas eszközöket, összejátszásokat, szövetkezéseket stb. alkalmaznak, hogy anyagi célból a hamis, a rossz félrközhessék be és érvényesülhessen; ehhez persze szükséges, hogy a szembenálló igaz, hamisítatlan és értékes elnyomassék. Az ilyen mesterkedésekkel szemben nincs aki kevésbé tudna boldogulni, mint az efféle iparosok üzelméi közé keveredett valódi filozófus. A szépművészeteknek, még a költészetnek is, keveset árt, hogy a keresetnek is szolgálnak: mert műveik mindegyikének külön, magánvaló a léte és a rossz a jót oly kevésbé tudja elnyomni, mint elhomályosítani. *A filozófia azonban egész, tehát egység és az igazságra, nem a szépségre irányul; sokféle a szépség, de igazság csak egy van; múzsa sok van, de csak egy Minerva.* Éppen ezért a költő nyugodtan elállhat attól, hogy a rosszat ostromozza: a filozófus azonban kerülhet oly helyzetbe, hogy ezt kell tennie. Mert az érvényesülő rossz itt ellenségesen helyezkedik szembe a jóval és a burjánzó dudva elnyomja a használható növényt. A filozófia, természete szerint, kizárólagos: megalapozza a kor gondolkodásmódját: ezért az uralkodó rendszer, mint a szultánok fia, mást nem tűr meg maga mellett. Hozzájárul, hogy itt az ítélet igen nehéz, sőt már a hozzá való alapadatok megszerzése is fáradságos. Ha itt mesterkedésekkel a hamisat hozzák forgalomba és lepénczelt szentorhangok igaz- és hamisítatlannak kiáltják ki; akkor megmérgezik a kor szellemét, romlás lepi el az irodalom minden ágát, megreked minden magasabb szellemi lendület és mindenfajta jóval és igazzal bátya meredezik szembe, amely sokáig áll. Íme a jövödelmező filozófia gyümölcsei. *Tessék magyarázatul megnézni, hogyan visszaéltek Kant óta a filozófiával és mi lett közben belőle. De csak a Hegel-féle szédelés igaz története és elterjedésének útja fogja majd valamikor az elmondottakat igazából megvilágítani.*

Mindezek következtében, akinek szívében nem az állami és unaloműző filozófia fekszik,⁷⁾ hanem a megismerés, tehát komolyan gondolt, következképpen kíméletlen igazságkutatás, annak mindenütt inkább fog keresnie kelleni, mint az egyetemeken, ahol nővére, a megálapodásszerű szabvány-filozófia garázdálkodik és írja az étlapot. Mindinkább affelé a vélemény felé hajlok, hogy üdvösebb volna a filozófiának, ha megszűnne mesterség lenni és a polgári életben nem lépne föl többé tanárok által képviselve. Olyan növény ez, mint az alpesi rózsa és gyopár; csak szabad hegyi levegőben él meg; mesterséges ápolással elfajzik. A filozófiát polgári életbeli képviselői legtöbbször úgy alakítják, mint színész a királyt. Vajjon a szofisták, akik ellen Szókratész oly fáradhatatlanul küzdött és akiket Platón gúny-pellengérré állít, másvalamik voltak-e mint a filozófia és szónoklattan professzorai? Vajjon nem az az ősi harc-e ez, amely azóta sem akadt el teljesen és amit én még ma is folytatok? Az emberi szellem legmagasabb törekvései már csak nem férnek össze a keresettel: nemes természetük nem tud vele összeverődni. – Még valahogy megjárna az egyetemi filozófia, ha alkalmazott tanárai azzal akarnának hívek maradni foglalkozásukhoz, hogy, a többi tanár módján, szakmájuk meglévő, egyelőre igaznak számító tudását közvetítenék a felnövő nemzedéknek, tehát az utóljára létezett valódi filozófusnak rendszerét hűségesen és pontosan fejtenék ki hall-

gatóiknak és a dolgokat apróra a szájukba rágják: ez – mondom – menne, ha csak annyi ítéletet vagy legalább tapintatot hoznának magukkal, hogy ne tartanának pusztá szofistákat, mint pl. egy Fichtét, egy Schellinget, filozófusnak, Hegelről nem is szólvá. Azonban, szabály szerint, nemcsak hogy hiányzanak belőlük ezek az érintett tulajdonságok, hanem abban a szerencsétlen rögeszmében élnek, hogy hivatalukhoz tartozik, hogy ők maguk is a filozófusokat játsszák és a világot mélységes gondolkodásuk gyümölcseivel ajándékozzák meg. Ebből a rögeszméből fakad az a sok siralmas termék, amelyekben hétköznapi koponyák, de gyakran a még csak hétköznapiak se, azokat a problémákat tárgyalják, miknek megoldására a lekivételesebb, a legrendkívülibb képességekkel felruházott, saját személyüket az igazság iránti szeretetből elfedő és a vilárosságra törekvés szenvedélyétől néha a börtönig, sőt a vérpadig hajszolt fők legszélsőbb erőlködése irányult; az ilyen agyak oly ritkák, hogy a filozófia története, amely harmadfélezer éve halad az államok története mellett, azoknak alabasszusaként, alig egy századrész annyi nevezetes filozófust tud felmutatni, mint az államtörténet neves uralkodót: mert nem mások ők, mint azok a teljesen elszigetelt fők, akikben a természet önmagának határozottabb tudatára jutott, mint másokban. Csakhogy éppen ezek a hétköznapiságtól és a tömegtől oly messze állanak, hogy a legtöbbjük legfeljebb késői öregkorában talál igaz clismérésre. Hiszen például Arisztotelész valódi magas dicsősége, amely később messzibbre terjedt, mint bárki másé, minden látszat szerint csak kétszáz évvel halála után kezdődött. Epikurosz, kinek nevét a mai napig is mindenki, de még a nagy tömeg is ismeri, Athénben haláláig teljes ismeretlenségben élt. (Seneca ep. 79.) Bruno és Spinoza csak a halálukat követő második században jutottak érvényre és megbecsülésre. Még az oly népszerűen író David Hume is ötven éves lett, mire figyelemre kezdték méltatni, holott műveit már rég kiadta volt. Kant csak hatvanadik éve után vált híressé. Napjaink katedrai bölcsseivel természetesen hamarabb mennek a dolgok; mivelhogy nincs veszténivaló idejük: nevezetesen az egyik tanár a szomszéd egyetemen virágzó kollégája tanítását úgy hirdeti, mint az emberi bölcsesség végre elért csúcását; és őz rögtön nagy filozófussá válik, aki tüstént elfoglalja helyét a filozófia történetében, persze abban, amelyen egy harmadik kolléga munkálkodik – a jövő lipcei vásárra, aki egész elfogulatlanul az igazság minden századokból való mártírjainak halhatatlan nevei mellé állítja épp most viruló, jól elhelyezkedett kollégáinak neveit, mind-megannyi filozófusképpen, akik ugyancsak beállhatnak a sorba, mert igen sok papirost beírtak és általános kartársi figyelemben részesültek. Így például azt hallani „Arisztotelész és Herbart”, vagy „Spinoza és Hegel”, „Platón és Schleiermacher”, és a bámuló világnak látnia kell, hogy a filozófusok, akiket a fősvény természet azelőtt, évszázadok során, csak szórványosan tudott teremteni, e legutóbbi évtizedek alatt a tudvalevően oly magasfokú tehetséggel megáldott németek közül mindenütt úgy kihajtottak mint a gomba. A korszak e dicsőségét természetesen mindenképpen támogatják; ezért az egyik professzor nem fogja elmulasztani, hogy a másiknak fonák ötleteit tudományos folyóiratokban vagy saját műveiben is fontoskodó arckifejezéssel és hivatalos komolysággal tüzetes mérlegelés tárgyává tegye; úgyhogy egészen úgy látszik, mintha csakugyan az emberi megismerés valódi haladásáról volna szó. Ezzel szemben saját elvetélése legközelebb hasonló megtiszteltetésben részesül, hiszen tudjuk, hogy nincs nagyobb előzékenység, mint amellyel az ösvérek egymást kölcsönösen vakarják. Persze, az a sok közönséges koponya, aki hivatalból és hivatásból kötelesek hiszi magát olyat adni, amit a természet vele legkevésbé szándékolt és afféle terheket görgetni, amik szellemi óriások vállait kívánják, bizony siralmas látvány. Mert keserves a rekedtet énekelni hallani, a bénát táncolva látni; hanem a filozófáló tökfaj elviselhetetlen. Mármost egyesek a valódi gondolatok hiányát elrejtendő, tekintélykeltő szerkezetet építenek hosszú, összetett szókból, bonyolult szószallangokból, beláthatatlan körmondatokból, új és hallatlan kifejezésekből, ami összefogva lehetőleg nehéznek tűnő és tudósan hangzó tolvajnyelvet eredményez. Csakhogy, mindezzel – semmit sem mondanak: nem kap az ember gondolatokat, nem érzi, hogy gyarapodnék belátása, hanem fel kell sóhajtania: „hallom bár a malom zakatolását, de hol a liszt?” – azután meg nagyon is világosan látni, mi szegényes, afantas, la-

pos és nyers nézetek bújnak meg a fellengzős dagály mögött. Ó, csak lehetne az ilyen mókabölcseseknek fogalmat nyújtani arról a valódi és irtózatosságról, amellyel a lét problémája a gondolkodót megragadja és legbensejét megrázkódtatja! Akkor többé nem lehetnek apró mókabölcsesek, nem főzhetnének henyés szó fia-beszédeket az abszolút gondolatról vagy arról az ellenmondásról, amely állítólag minden alapfogalomban bennrejlük, sem pedig nem gyönyörködhetnének irigyléreméltó elégtelenséggel az olyan lyukas magyorkban, hogy a „világ a végtelennek jelenléte a végesben” és, hogy „a szellem a végtelennek reflexe a végesben” stb. Rossz volna nekik: mert ők már csak filozófusok akarnak lenni és egészen eredeti gondolkodók. Csakhogy az, hogy a mindennapos koponyának rendkívüli gondolatai legyenek, éppen olyan valószínűtlen, mint hogy a cser barackot teremjen. Azután, a közönséges gondolatok megvannak mindenkiben magában és nem kell őket olvasnia: mivel tehát a filozófiában minden csak gondolatokon múlik, nem pedig tapasztalatokon és tényeken, közönséges fejek itt sohasem fognak semmit is nyújtani. Egyesek, e visszas helyzet tudatában, idegen, javarészt tökéletlenül, mindig sekélyesen felfogott gondolatokból készletet gyűjtöttek maguknak, amely gondolatok e fejekben mindig abban a veszedelemben forognak, hogy pusztá frázisokba, szavakba párolognak szerte. Ezeket aztán ide-oda rakosgatják és mindenképpen azon vannak, hogy dominókövcként egymáshoz illesszék: összevetik ugyanis, mit mondott ez, mit amaz, mit egy másik, harmadik és ebből igyekeznek kiokosodni. Hiábavaló volna ilyfajta embercknél valami szilárd szemléletes alapon nyugvó, tehát véges-végig összefüggő alapnézetet keresni a dolgokról és a világról: éppen ezért nincs semmiről egészen határozott véleményük, vagy pontos, szilárd ítéletük; hanem betanult gondolataikkal, nézeteikkel és kivételeikkal, mint a ködben, úgy tapogatódnak. Tudományra és tudakosságra voltaképpen továbbtanítás végett törekedtek. Am legyen: csakhogy akkor ne játsszák a filozófusokat, hanem tudják megkülönböztetni a zabot a pelyvától.

A valódi gondolkodók *belátásra* törekedtek, és pedig önmagáért; mert az volt a legbuzgóbb vágyakozásuk, hogy a világot, amelyben léteznek, valahogy érthetővé tegyék a maguk számára; nem pedig hogy taníthassanak és fecseghessenek. Ezért lassan és fokozatosan, tartós elmélkedés folytán, szilárd összefüggő törzs-áttekintés érik ki bennük, amelynek mindenkori alapzata a világ szemléletes felfogása, és ahonnan utak ágaznak szerte minden különös igazsághoz, amelyek ismét arra az alapnézetre vetnek vissza világosságot. Ebből következik aztán, hogy az élet és a világ minden kérdéséről legalább egy határozott, jól megértett és az egészszel összefüggő véleményük van, és ennél fogva senkit sem kell üres mondásokkal kifizetniök, amint amazok cselekszik, akiket állandóan idegen vélemények összehasonlításával és mérlegelésével látunk elfoglalva, ahelyett, hogy magukkal a dolgokkal foglalkoznának, miért is azt lehetne hinni, távoli országokról van szó, amelyekről egynéhány odakerült utazó tudósítását kellene kritikailag összevetni, nem pedig az előttük is tárva-nyitva és világosan ott fekvő valóságos világról. Csakhogy ők azt mondják:

Az a szokásunk tisztelt uraink,
Hogy hosszan rójuk pontról pontra,
Mi másoktól lón kigondolva;
Nékünk nincsenek gondolataink.
Voltaire.

Az egész üzelemben, amely egyébként a furcsaságok kedvelőjének nézőpontjából nyugodtan folyhatna tovább, a legrosszabb a következő: érdekükben van, hogy ami lapos és szellemtelen, az mégis lássék valaminek. Az ilyesmi azonban lehetetlen volna akkor, ha a netán fellépő valódi, nagy, mélyen elgondolt azonnal érvényesülhetne. Hogy tehát ezt elfojtás és a rosszatt akadálytalanul forgalomba hozhassák, minden gyöngék módjára összcetmörülnek, klikkeket és pártokat alakítanak, hatalmukba kerítik az irodalmi folyóiratokat, amelyekben, úgy mint saját könyveikben, mély tisztelettel és fontoskodó ábrázattal

beszélnek állítólagos mesterműveikről és így módon orránál vezetik a rövidlátó közönséget. Az igazi filozófusokhoz való viszonyuk körülbelül az, mint a néhai mesterdalnokoké⁸⁾ volt a költőkhöz. A mondottak magyarázatául meg kell csak nézni a katedra-bölcsészek vásáronként⁹⁾ megjelenő firkeit a hozzáamuzsikáló irodalmi lapokkal egyetemben: aki ért hozzá, figyelje csak meg azt a furfangot, amivel ezek a folyóiratok adott esetben igyekeznek a jelentőset jelentéktelenként elhomályosítani és azokat a fogásokat, amelyekkel élnek, hogy elvonják a közönség figyelmét. Gondoljunk csak *Publius Syrus* szavára: „*Véka alatt reked az erény, ha csak jobbra nem venik*”. Menjenek ezen az úton és efféle megfigyelésekkel mind hátrább, a század elejéig és nézzék, mit véteztek bele a világba előbb a schellingisták, majd sokkal rosszabbul a hegelisták: vegyenek erőt magukon, lapozzák végig ezt az utálatos vakcakat, mert elolvasását senkinek sem lehet elvárni. Majd gondolják végig és számítsák ki azt a felbecsülhetetlen időt, továbbá a papírt és a pénzt, amit a közönségnek félszázadon át ezen a kontárkodáson elfecsérelnie kellett. No meg a közönség türelme is megfoghatatlan, ha szellemtelen bölcsenек folytonos trécselését évről-évre olvassa, nem is szólva a kínzó unalomról, amely sűrű ködként terpeszkedik fölötte; mert az ember olvassa őket, anélkül, hogy egyetlen gondolatot is meg tudna ragadni, amennyiben az író, aki előtt maga előtt sem lebegett semmi határozott és világos, szót szóra, mondatot mondatra halmoz és mégsem mond semmit; hiszen nincs mondanivalója, semmit sem tud, semmit sem gondol és mégis beszélni akar és ezért szavait nem a szerint válogatja, amint találóbban fejezik ki gondolatait és belátásait, hanem a szerint, hogy miképpen rejtik el ügyesebben azokbéli hiányát. Mégis kinyomatják, veszik és olvassák az effélet: és így megy ez immár félszáz esztendeje, anélkül, hogy az olvasók ráeszmélnének, hogy, miként a spanyol mondja, csak levegőt nyelnek. Mellesleg, az igazság kedvéért meg kell említenem, hogy a szélkelep mozgásban-tartásához gyakran valami egészen sajátos cselet is alkalmaznak, amelynek feltalálása Fichte és Schelling urakra vezethető vissza. *A homályos azaz érthetetlen írásmódnak furfangos* fogására gondolok; itt a voltaképpeni fortély abban áll, hogy *zöldségüket úgy csoportosítják, hogy az olvasónak azt kell hinnie, rajta múlik, ha meg nem érti; viszont az író igenis jól tudja, hogy rajta magán múlik, hiszen nincs lényegileg érthető, azaz világosan végiggondolt közölnivalója*. Enélkül a csalafintaság nélkül Fichte és Schelling urak ál-dicsőségüket nem tudták volna lábára állítani. De tudomás szerint ezt a fogást senki oly vakmerően és oly nagy fokban mint *Hegel* nem gyakorolta. Hogyha ő mindjárt eleve tiszta, érthető szavakban, világosan kifejtette volna *talmi bölcselkedésének* képtelen alapgondolatát, – tudniillik azt, hogy a dolgoknak igaz és természetes egymásutánját éppen a feje tetejére állítja és így az általános fogalmakat, amelyeket az empirikus szemléletből vonunk le, amelyek tehát meghatározó jellegektől való elvonatkoztatással keletkeznek, s ennél fogva mentül általánosabbak, annál üresebbek, ezeket teszi meg elsőnek, eredetinek, ezekben találja a valósággal reálisat (kanti nyelven a magánvaló dolgot), aminek következtében léteznék csak az empirikus-reális világ, – ha, mondom, ezt a szörnyszülött hátulsó-elül-t¹⁰⁾ igen ezt az amúgy igazában örült eszmét a hozzá-toldással egyetemben, hogy az illetén fogalmak, hozzájárulásunk nélkül, önmagukat gondolják és mozognak eleve világosan kifejtette volna; mindenki az arcába kacagott volna, vagy vállat vont volna, és az egész mókát figyelemre sem méltatta volna. Akkor azonban még a megvásárolhatóság és alávalóság is hiába fújta volna meg a harsonát, hogy a világnak a legképtelenebbet, amit valaha látott, a legmagasabbrendű bölcsességként a nyakába hazudja és hogy a német tudósvilágot, ítélőképességével egyetemben, örökre kompromittálja. Azonban az érthetetlen zagyvaság mezében sikerült; szerencséje volt a dőreségnek.

Kedvelik azt a buták s méltatják bámulatukra,
Tótágast álló szavak alján a' mi lapulgat.

Lucretius

Felbátorodva az ilyen példákon, azóta majdnem minden firkász, még a leggyengébb is, igyekezett *kényeskedő homályossággal ími, hogy úgy tünjék, mintha az ő magas vagy mély gondolatait szavak kifejezni nem tudnák.* Ahelyett, hogy mindenképpen azon volna, hogy olvasója előtt világossá váljék, mintha gyakrabban tréfálkozva így szólna hozzá: „Ügy-e hogy nem tudod eltalálni, mit gondolok ezen meg azon!” Ha mármost mindenki, ahelyett, hogy azt felelné neki „az ördög törődik vele” és földhöz csapná a könyvet, hiába veszkődik vele; a végén azt gondolja, mégis csak valami nagyon okosnak sőt a maga felfogókéességét is túlhaladóknak kell lennie és magasra vont szemöldökkel mélységes értelmű gondolkodónak mondja az ő szerzőjét. Ennek az egész csinos módszernek többek közt az is a következménye, hogy ha Angliában valamit igen homályosnak, sőt teljesen érthetetlennek akarnak megjelölni, azt mondják róla, hogy olyan mint a német metafizika; körülbelül mintha Franciaországban azt mondanák valamiről, hogy átlátszó, mint a tintás üveg.

Bár fölösleges itt megemlíteni, de nem lehet elég gyakran elmondani, hogy ellenkezőleg, *jó írók mindig buzgón igyekeznek olvasójukat annak gondolására rázorítani, amit ők maguk gondoltak el; mert akinek van valami rendes közölnivalója, nagyon is rajta lesz, hogy el ne vesszen.* Ezért a jó irány főleg azon alapul, hogy az embernek legyen mondanivalója: csupán ez a csekélység hiányzik napjaink legtöbb írójának és ez az oka rossz előadásuknak. Különösképpen általános jellemzője e század filozófiai írásainak, az írás, igazi mondanivaló nélkül: valamennyiükre közös és így egyformán tanulmányozható a salátán éppúgy, mint Hegelen, Herbarton, mint Schleiermacheren. Hasonszenvi módszerrel a gondolat gyenge minimumát főlhígtják 50 oldalnyi szóáradattal, majd pedig, határtalan bizalommal az olvasó valóban német türelme iránt, szépecskén továbbfecsegnék lapról-lapra. Hiába reménykedik az ily olvasmányra ítélt koponya lényegbeli, hiteles és alapvető gondolatokban: vágyakozik, eped valami gondolatért, mint az arabiai sivatag utasa a vízért, – és el kell epednie. Vegyünk viszont egy igazi filozófust kézhez bármely korbelt, bármely országbelt, akár Platón, Arisztotelészt, Cartesiust vagy Hume-ot, Malebranche-ot vagy Locke-ot, Spinozát vagy Kantot: mindig szép és gondolatdús szellemmel találkozunk, akinek van megismerése éa aki megismerést fakaszt, de különösen mindig becsülettel azon van, hogy magát közölje; aminek folytán a fogékony olvasónak az olvasás fáradságát minden sorában közvetlenül meghálálja. Bölcsenceink firkáját végeredményben szellemük szükségése teszi oly fölötté gondolatszegényné és ezért kínzóan unalmassá, de ezenkívül az is, hogy előadásuk általában végtelenen elvont, általános és kiváltképpen tág fogalmakban mozog, miért is legtöbbször határozatlan, ingó, kilügzött kifejezésekben halad. De kénytelenek is erre a költőáncosi imbolygásra, mert óvakodniok kell a földet érni, ahol is relisba, határozottba, egyénibe és világosba akadva, csupa veszedelmes szirtbe ütköznének, amiben hárombócos szótákolmányaik összeczúzódhatnának. Mert ahelyett, hogy érzékeiket és értelmüket szilárdul és eltéríthetetlenül a szemlélhetően kítáruló világra irányítaná, amely valóban adva van, hamisítatlan és önmagában nincs kitéve tévedésnek, miért is általa kell a dolgok lényegébe behatolnunk, – nem ismernek egyebet, mint csupán a legmagasabb elvonásokat, úgymint a létet, a lényegét, az abszolútumot, a végtelent stb.; márcsak ezekből indulnak ki és rendszerket építenek belőlük, amelyeknek tartalma végeredményben szavakba fut ki, tehát csak szappanbuborékok, játszani valók, amelyek azonban a valóság talaját nem érinthetik, anélkül, hogy el ne pattannának.

Ha a hivatlanok és alkalmatlanok csak azt a hátrányt okoznák a tudományoknak, hogy semmit sem teljesítenek bennük, amint hasonló esetben a szépművészetekben szokott lenni, akkor megvigasztalódhatnék az ember, túltethetné magát rajta. Csakhogy itt tevőleges kárt okoznak, először is azzal, hogy tekintélyben tartandók a rosszat, mindannyian természetes szövetségben vannak a jó ellen és teljes erejükből azon igyekeznek, hogy ne érvényesülhessen. Mert afelől senki se legyen kétségben, hogy minden időkben az egész földkerekségen és valamennyi viszonylatban létezik egy a természettől magától szított összeesküvése minden közép-szerű rossz és ostoba fejnek a szellem és ész ellen. Ezekkel szemben valamennyien hűséges és számos szövetségessék. Vagy van jámbor, egyszerű lélek, amely azt hiszi, hogy inkább csak a

fölnyre várnak, hogy azt elismerjék, tiszteljék és hírdessék és hogy azután önmagukat így jól semmivé lefokozva lássák? Még mit nem! – Ellenkezőleg: „ki-ki annyit dicsér, amennyiről reméli, hogy maga is utánozni tudná”. „Kontárok, csak kontárok legyenek a világon; hogy mi is legyünk valamik!” Ez az ő igazi jelszavuk, és a tehetségesek felülkerekedni nem hagyása annyira természetes ösztönük, mint macskának az egérfogás. Itt is emlékeztetek az előző értekezés végén idézett Chamfort-féle helyre. Ki kell egyszer mondani a nyílt titkot; napfényre kell cibálni a víziborjút, bármilyen furcsának tessenek is a világoson: schol és soha semmiféle helyzetben és körülmények közt korlátoltság és ostobaság mélységebben és elkeseredettebben nem gyűlöl mást, mint az észet, a szellemet, a tehetséget. Hogy ebben hű marad magához, az életnek minden körében, ügyében és vonatkozásában kimutatja, mert mindenütt igyekszik elnyomni, sőt kipusztítani, kiírtani, hogy csak maga maradhasson. Semmiféle jószág, semmiféle szelíd kegyesség a szellem erejének fölényével kibékíteni nem tudja. Így van ez, nem változtatható, mindig is így marad. És mi féltelmes többség van oldalán! Íme minden emberi haladás egyik fő akadály. Hát még mi lesz efféle viszonyok közt azon a területen, ahol nem is elegendő, mint más tudományokban, a jó fejt, szorgalom és kitartás mellett, hanem egészen sajátos, sőt csupán a személyes boldogság rovására létező képességek szükségesek? Mert valóban, a törekvés legönzettelenebb őszintesége, a lét-rejtély kibogozásának ellenállhatatlan vágya, a mélyértelműség komolysága, amely a lényeg legmélyébe erőlködik behatolni, és a valódi lelkesedés az igazságért, ezek első és elengedhetetlen feltételei ama vakmerő tettnek, amely újból odalép az ósrégi szifkhoz elé, újismét megkísérli megoldani örök rejtélyét, megkockáztatva a lezuhanást a feledés fekete örvényébe, ahová előtte már oly sokan le-hullottak.

A hivatlanok üzemének további hátránya minden tudományban, hogy ez építi föl a tévedés templomát, amelynek utólagos lerombolásán jó fejeknek és igazaknak olykor élet-fogytiglan agyon kell magukat dolgozniuk. Hát még a filozófiában, a legáltalánosabb, legfontosabb és legnehezebb tudományban! Ha különleges bizonyíték kell, tessék a hegelkedés förtelmes példáját felidézni, azét a pimasz álbölcsességét, amely a tulajdon, megfontolt és becsületes gondolkodás és kutatás helyébe bölcseleti módszerként a fogalmak dialektikus önmozgását tette, azaz egy objektív (tárgyi) gondolat-automatont (önműködőt), amely a levegőben szabadon, vagy az Empyreumban, a maga szakállára kelebőlázna, aminek nyomdokai vagy költenyomatai állítólag a *Hegel-féle meg a hegelianus írások, holott pedig ellenkezőleg csak igen lapos és vastaghéjú homlokok alatti főitek, s távol tőle, hogy valami abszolút objektív volnának, legnagyobb mértékben alanyiak, még hozzá igen közepes alanyoktól kigondoltak*. Tessék megtekinteni e bábeli építmény magasságát és tartósságát is és mérlegelni azt a kiszámíthatatlan kárt, amelyet kellett, hogy az ilyen külső, idegenszerű eszközökkel a tanuló ifjúságra erőltetett, merőben badarság-bölcsészet a rajta felhővő nemzedékben és ezzel az egész korszakban okozzon. A mai tudósnemzedéknek nem számtalan feje ferdült és romlott el ezáltal alapostul? Nincsenek tele megmételvezett nézettel, és nem hallatnak ott, ahol gondolatokra számítanánk, kongó mondatokat, semmitmondó locsogást-fecsegetést, undok Hegel-zsargont? Nem tolódott-e el egész életfelfogásuk és nem lépett-e a leglaposabb, legbugrisabb, de legalantasabb érzület ama nemcs és magasrendű gondolatok helyébe, amelyek még legközelebbálló elődeiket lelkesíték? Egyszóval, nem úgy áll itt a hegelkedés költődéjében kiérett ifjúság, mint a szellemükben kiherélt férfiak, akik gondolkodásra képtelenek és tele volnának a legneveltségesebb elfogultságokkal? Valóban olyan alkatú a szellemük, mint bizonyos trónvárományosok teste, akiket valamikor igyekeztek kicsapongásokkal, vagy szerrekkkel, kormányzásra, törzsfenntartásra alkalmatlanná tenni, szellemileg legyengítve, értelmük tisztességes használatától megfosztva, a sajnálat tárgyai, aiyai könnyhullatások maradandó témái. – Most még csak azt kell hallani a másik oldalról, minő botránkoztató ítéletek hangzanak fel magáról a filozófiáról, és általában minő megalapozatlan szemrehányásokat tesznek néki. Közlebbi vizsgálattal kiderült, hogy ezek a szidalmazók filozófián nem értenek egyebet, mint annak a nyomorult szélhámosnak szellemtelen és célzatos locsogását és izetlen

tisztelőinek kongó fejében felhangzó echóját. Erről hiszik valóban, hogy filozófia! Mert éppen nem ismernek mást. *Hisz igaz, hogy majdnem az összes fiatal kortársakat megfertőzte a hegelkedés, akár a belpokol; s valamint ez a nyavalya megmérgezi az összes nedvet, amaz megrontotta minden szellemi erejüket; innét van, hogy a fiatalabb tudósok manapság már legtöbbször semmiféle egészséges gondolatra, de még egy természetes kifejezésre sem képesek.* Fejükben nemhogy egyetlen helyes, hanem még egy világos és tiszta fogalma sincs valaminek; a sivár, üres szó-dibdáb felbomlasztotta és elvizenyősítette gondolkodó erejüket. Hozzájárul még, hogy a hegelkedés nyavalyája nem kevésbé nehezen úzhető ki, mint a vele az imént összehasonlított kórság, ha egyszer jól beleévedött húsbavérbe. Viszont a világra hozni és elterjeszteni meglehetősen könnyű volt; mert a betekintések hamar ki vannak ebrudalva, ha szándékosságot¹¹⁾ sorakoztatnak fel ellenük, azaz, ha vélemények elterjesztésére és ítéletek megállapítására anyagi eszközöket és módokat alkalmaznak. A gyanútlan ifjúság gyermeki bizodalomtól eltelve lép be az egyetemre és hódolattal tekint minden tudásnak állítólagos forrására, hát még létünk jövőbeli megokolójára, arra a férfúra, akinek dicsőségét ezernyi nyelvtől hallja lelkesen hirdetni és akinek előadására, úgy látja, koros államférfiak ügyelnek, odajárul tehát, tanulásra készen, hitre vágyón, tisztelet-szomjuhozón. Ha mármost filozófia néven tökéletesen a feje tetejére állított gondolatzavarékot, a lét- és nemlétnet (semminek) azonosságáról szóló tant nyújtanak neki, olyan szóhalmazatot tálnak eléje, amelytől a józan észnek minden gondolata megfutamodik, olyan harél-karél-t, amely a bolondokházára emlékeztet, hozzá még a kiáltó tudatlanság és roppant értelmetlenség vonásaival elbocsátva, amit Hegelre – az Etikához írt előszóban – diákkompendiumaiból. kifogásolhatatlanul és kifogásolatlanul reábizonyítottam, – hogy a dán Akadémiának, a kontárok e sikerrel beoltott dicsérőjének és filozófiai kuruzslók védnöknőjének¹²⁾ az ő filozófusát amúgy jól az orrához kenjem; – nos, akkor aztán a gyanútlan és ítéletlen ifjúság is tisztelni fogja az ilyen holmit, azt hiszi persze, hogy az efajta abrakadabrából kell állnia a filozófiának és bénult fővel távozand, amelyben azontúl csak szavak számítanak gondolatnak és így sohasem fog tudni valódi gondolatokat világrahozni, tehát szellemi herélt lesz. Így keletkezik a tchetetlen, fészegészű, de fölöttébb igényes fejek nemzedéke, íme, itt járnak-kelnek szemünk előtt, akiket fölvet a sok szándék, de fene-szegény belátásúak. Ezek lelki története ez, akiknek ifjúságát, legszebb erejét eldögletesítette az az álbölcsesség; holott ők is részesedhettek volna abban a jótétcményben, amelyet a természet sok nemzedéknek nyújtott akkor, amidőn oly főt sikerült létrehoznia, mint Kant. – A valódi, szabad emberektől pusztán önmagáért művelt, és másra, mint a maga érveire nem támaszkodó filozófiával sohasem lehetett volna ennyire visszaélni; hanem csak az egyetemi filozófiával, amely már eleve állami eszköz, miért is azt látják, hogy az állam mindenkor beavatkozott az egyetemek filozófiai pereskedéseibe, akár realistákról és nominalistákról vagy arisztoteliánusok és ramisták vagy karteziánusok és arisztoteliánusokról volt szó, akár Christian Wolfról, Kantról vagy Fichtéről vagy Hegelről vagy más egyébről.

Azokhoz a hátrányokhoz, amiket az egyetemi bölcsészet a valódi és komolyan gondolt filozófiának okozott, tartozik különösen a kanti filozófiának imént említett kiszoríttatása a három kikürtölt szofista szélhámoságai által. Ugyanis elsősorban Fichtét, majd Schellinget, akik mégsem voltak tehetségtelenek, végül pláne az otromba és utálatos szédelgő Hegelt, ezt a vészes embert, aki egy egész nemzedéknek teljesen szétzüllesztette és megrontotta fejét, ezeket híresztelték el olyanoknak, akik Kant filozófiáját továbbfejlesztették, túlmentek volna rajta és így voltaképpen nyakára hágvam egyben a megismerés és belátás magasabb fokát érték volna el, ahonnan majd hogy sajnálkozva tekintenének le Kantnak a maguk dicsőségét szolgáló fáradságos előmukálatára, tehát ők volnának csak az igazi nagy filozófusok. Csoda-e hát, ha a fiatal emberek, – akiknek nincs önálló ítéletük és híján vannak a tanítók iránti gyakran oly üdvös bizalmatlanságnak, amelyet csak a kivételes, azaz ítélőerővel és ennek következtében annak érzésével felruházott fő hoz már magával az egyetemre, – ha ezek a fiatalok elhitték, amit hallottak? – és ennél fogva úgy vélekedtek, hogy az új, magas böl-

csességhez vezető nehézkes előmunkálatokkal, tehát az öreg, merev Kanttal nem kell sokáig bajlódniok: hanem gyors lépéssel sietnek az új bölcsesség-templom felé, melynek oltárán most már a megkötyagosodott beavatottak zsolozsmái közepett az a három világszaló váltotta fel egymást. De sajnos, az egyetemi bölcsészet e három bálványától nincs mit tanulni: írásaik időpocsékolás, sőt agyrontás, leginkább persze a Hegel-félék. A dolgok illetén menetének volt következése, hogy idővel kihaltak a kanti filozófia igazi ösmerősei, szegényére a kornak, hogy nem tudta élőként és a fejekben fennmaradóként folytatni az örök óta felépített valamennyi filozófiai tanítások eme legfontosabbikának létét; hanem csak a holt betűben, szerzője műveiben van meg, hogy egy bölcsőbb, vagy helyesebben, nem félrevzetett és becsapott nemzedékre várjon. Ehhez képest alig néhány, ö. egebb tudósnál lesz csak a kanti filozófia alapos ismerete fellelhető. Viszont napjaink filozófiai írói a kanti filozófiának legbotránysabb nem-ismerését tanúsították, ami legmegütközötöbben e tanításnak előadásában nyilatkozik meg, de egyébként is világosan kiderül, ha szóba hozzák a kanti filozófiát és azt mímelik, mintha tudnának valamit róla: felháborodik az ember annak láttán, hogy filozófiából élők a legfontosabb tant, amely 2000 év óta egyáltalán keletkezett és velük majdnem egykorú, nem ismerik igazán és alaposan. De annyira megy ez a tudatlanság, hogy a kanti írások címeit is hamisan idézik, alkalmilag az ellenkezőjét adják a szájába, mint amit mondott, szakkifejezéseit értelmetlenségig megvicsontkítják és úgy használják, hogy sejtelmük sincs róla, mit jelölt meg velük. Mert persze a kanti művek egy futólagos átlapozásával, amint az egyedül felel meg az oly sok-íróknak és filozófiai üzletembereknek, akik méghozzá úgy vélekednek, hogy minden „mögöttük van” már, ama mélységes szellemnek tanítását megismerni nem lehet, sőt nevetséges vakmerőség; hiszen Reinhold, Kant első apostola, megmondta, hogy csak ötszöri megerőltető átanulmányozás után hatolt be a Tiszta Ész Kritikájának igazi értelmébe. Az ilyenféle népek kijelentéséből a kényelmeskedő és orránál vezetett közönség azt érti ki, hogy Kant filozófiáját a legrövidebb idő alatt és minden fáradság nélkül elsajátíthatja! Pedig ez teljesen lehetetlen. Aki maga buzgón és gyakran ismételve nem tanulmányozza a kanti főmunkákat, annak még fogalma sem lesz az örök idők óta létezett filozófiai jelenségek eme legfontosabbikáról. Mert Kant talán a legeredetibb fő, akit a természet valaha létrehozott. A vele és az ő módján való gondolkozás semmi egyébbe össze nem hasonlítható: mert oly fokával rendelkezett a tiszta, egészen sajátos megfontolásnak, aminőben más halandónak soha része nem volt. Ennek veleélvezőjévé az válik, aki szorgalmatos és komoly tanulmány révén beavattatván, annyira viszi, hogy a Tiszta Ész Kritikája mélyen járó fejezeteinek olvasásakor, a teljes odaadásban, csakugyan Kant fejével gondolkodik, aminék folytán magasra önmaga fölé emeltetik. Így pl., ha még egyszer átveszi a „tisza értelem alaptételeit”, szemügyre veszi kivált a „tapasztalat analógiáit”, s így behatol az észrevevés szintétikus egységének mély gondolatába¹³). Akkor érzi, mi csudás módon eltávolodott és elidegenült az álomszerű létől, amelyben elmerülve élünk, azáltal, hogy elemeit, mindegyiket külön, kezébe kapja és ím látja, hogy idő, tér, okozatiság, minden jelenség észrevevésének összefoglaló egysége által egybekapcsoltatván, lehetővé teszik annak az egésznek tapasztalatszerű komplexusát és lefolyását, amiben az értelemről olyannyira föltételezett és éppen ezért pusztá jelenséget tevő világunk áll. Az appercepció összefoglaló egysége ugyanis a világnak az az egészként való összefüggése, amely értelmünk törvényein alapul és ezért megszeghetetlen. Ennek kifejtésében kimutatja a világnak ős alaptörvényeit, ott, ahol értelmünk törvényeivel futnak össze és egy fonatra fűzve tartja elénk. Ez a szemléleti mód, amely kizárólag Kantnak sajátja, úgy írható le, mint a legelidegenültebb tekintet, amelyet valaha a világra vetettek és mint a tárgyilagosság legmagasabb foka. Ezt követni oly szellemi élvezetet nyújt, amelyhez talán semminő más nem fogható. Mert magasabbrendű mint aminőt költők nyújtanak, akik persze mindenki számára megközelíthetők, míg az itt jellemzett élvezetet fáradságnak és megerőltetésnek kellett megelőznie. Csakhogy mit tudnak erről mai hivatásos bölcsészeink? Valóban semmit. Nemrégiben olvastam valamelyiküknek egy pszichológiai értekezését, amelyben sok szó esik Kant „szintétikus appercepciójáról” (így!). Kant műkifejezéseit ugyanis nagyon szívesen használják

használgják még akkor is, ha, mint éppen itt, félfüllel kapták el és ennél fogva használatukban értelmetlenné váltak is. Ez itt úgy vélte, hogy alkalmasint megfeszített figyelmet kell a szóbanforgó kifejezésen érteni! Ez és hasonló dolgocskák teszik népiskolás-filozófiájuknak kedvenc témáit. Ezeknek az uraknak valóban se idejük, se kedvük, se hajlamuk Kantot tanulmányozni: – oly közömbös nekik, mint aminő én vagyok. Egészen más emberek valók az ő kifinomodott ízlésüknek. Amit az éleselméjű Herbart és a nagy Schleiermacher vagy legkülönösebben „maga Hegel” mondott, – az tárgya elmékedésüknek, az illik hozzájuk. Hozzá még szíves örömmel látják a „mindent-szétzúzó Kantot” feledésbe süllyedni, sietnek holt, történelmi jelenséggé tenni, hullává, múmiává, akivel azután félelem nélkül nézhetnek szembe. Mert Kant a legnagyobb komolysággal vetett véget a zsidó teizmusk; – amit ők szívesen elhallgatnak, elsikkasztanak, tudomásul nem vesznek, mert hiszen nem tudnak nélküle élni, – már mint enni és inni.

Az ilyen visszafejlődés után a legnagyobb haladásból, amelyet a filozófia valaha tett, nem szabad csodálkoznunk, hogy ennek az időnek állítólagos filozofálása valami tökéletesen kritikátlan eljárásba, nagyzóló frázisok mögé búvó nyersességbe és naturalisztikus tapogatózásba esett vissza, sokkal rosszabb-ba, mint aminő Kant előtt valaha létezett. Például, oly szemtelenséggel, aminőt csak a nyers tudatlanság kölcsönöz, beszélnek mindenütt és fenntartás nélkül az erkölcsi szabadságról, mint valami megállapított, sőt feltétlenül biztos dologról, éppúgy Isten létezéséről és lényegéről, mint maguktól értetődőkről, valamint a „lélekről” mint valami közismert személyről; sőt „a velünk született eszmék” kifejezés is, amelynek már Locke ideje óta el kell bújni, újból kimerészkedik. Idetartozik az az otromba pimaszság is, amellyel a hegelianusok minden írásukban körülményeskedés és bevezetés nélkül szélitbenhosszában beszélnek az úgynevezett „szellemről”, bízva benne, hogy az emberek az ő zagyvaságaiktól sokkal inkább el vannak képezve, semmint hogy, mint indokolt volna, valaki azzal a kérdéssel szorítaná sarokba az illető tanár urat: „Szellem? Ki is az a fickó? És honnan ismeritek? Nem csupán tetszés szerinti, kényelmes tárgyasítás, amelyet még csak nem is definiáltak, nem hogy dedukálnátok vagy bizonyítanátok? Azt hiszitek, hogy vénasszonyokból való publikummal van dolgotok?” – Így kellene az efféle bölcsenccel beszélni.

E mesteremberek filozofálásának mulattató jellemvonásaképpen már feljebb a „szintetikus appercepció” ötletéből megmutattam, hogy bár Kant filozófiáját, mint nekik igen kényelmetlent és hozzá még túlságosan komolyat használni és már megérteni sem igen tudják, mégis hogy fecsegésüknek tudományos jelleget kölcsönözzenek, abból vett kifejezésekkel körülbelül úgy dobálódnak, mint ahogy a gyermekek a papa kalapjával, botjával, kardjával játszanak. Így bánnak pl. a hegelianusok a „kategóriák” szóval, amivel mindennemű általános fogalmat jelölnek meg; nem törődve boldog ártatlanságukban Arisztotelész-szel és Kanttal. Továbbá nagyon szerepel a kant-i filozófiában megismerésünk immanens és transzcendens használata, valamint érvényességc:¹⁴⁾ ily nemű veszedelmes megkülönböztetésekbe belebocsátkozni persze nem volna tanácsos tréfafilozófusainknak. De a kifejezéseket mégis nagyon szeretnék, mivelhogy oly tudományos hangzanak. Mármost úgy helyezik el ezeket, hogy mivel hiszen filozófiájuk fő tárgya mindig csak a jóisten, aki ilyenformán mint bevezettetést nem igénylő régi jó ismerős lép föl benne, most azon vitatkoznak, vajjon ő benne rejlik-e a világban, vagy pedig azon kívül marad-e, azaz olyan térben tartózkodik-e, ahol nincs világ; az előbbi esetben már most immanens-nek, a másikban pedig transzcendens-nek címezik; közben természetesen a legnagyobb komolysággal és tudósiasan viselkednek, Hegel-zsargont beszélnek hozzá és ez a legmulatságosabb dolog, – csakhogy minket, öregebbeket arra a Falk szatirikus almanachjában megjelent rézkarcra emlékeztet, amely Kantot akképpen ábrázolja, ahol léggömbben égnék szál és összes ruhadarabjait, kalapostul, parókástul lehányja a földre, ahol felszedik a majmok és díszítik magukat velük.

Kétségtelen, hogy az a körülmény, hogy a kizárólag személyes céloktól vezetett szofisták szélhámosságának sikerült kiszorítania Kant komoly, mélységes és becsületos filozófiáját, a leghátrányosabban hatott a kor művelődésére. Az olyan teljesen értéktelen, sőt kárhózas

főnek, mint Hegel, a maga kora és minden idők első filozófusaként való feldicsérése biztosan oka a filozófia egész lefokozásának és ennek következtében az utolsó 30 év magasabb irodalma elzüllesztésének. Jaj annak a kornak, amelynek filozófiájában pimaszság és botorság kiszorították a belátást és értelmet. Mert a gyümölcs megszívja termőföldje ízét. Amit hangosan, nyilvánosan, mindenfelé dicsérnek, azt olvassák, tehát az lesz a serdülő nemzedék szellemi tápláléka: a tápláléknak pedig a nedvokra és azoknak temékeire a leghatározottabb befolyása van. Ezért határozza meg az uralkodó filozófia a maga korának szellemét. Mármost, hogyha az abszolút botorság filozófiája uralkodik, ha légbőlkapott és tébolydai fecsegés közben kitermelt képtelenségek nagy-gondolatszámba mennek, az ilyen magvetésből keletkezik ám csak a nagyszerű nemzedék. Nincs annak se szelleme, se igazságszeretete, se becsületessége, sem ízlése, nem tud fellendülni semmi nemeshez, semmi olyasmihez, ami föllette állana anyagi érdekeinek, ahova a politikai érdekek is tartoznak; – íme ilyen ez a nemzedék itt előttünk. Így magyarázható, hogy ama korra, amelyben Kant filozofált, Goethe költött és Mozart komponált, a mostani következhett, a politikai költők, a még politikaiabb filozófok, az éhes, élettüket az irodalom hazugságából, csalásából tengető irodalmárok és a nyelvet haszontalanul züllesztő, mindenféle tintanyalók korszaka. Ez magát éppannyira jellemző, mint jól hangzó öncsinálta szóval „Jelenkor”-nak¹⁵) nevezte igenis jelenkor, azért, mert csak a jelenre gondolnak és nem mernek az eljövendő és ítélkezendő korra pillantani. Bárha megmutathatnám egy varázstükörben ennek a „jelenkor”-nak, minőnek látja majd az utókor szeme. Az imént dicsért múltat copf-kornak nevezte, csak hogy azok a copfok fejekben folytatódjanak; mostanában mintha a szárral a gyümölcs is eltűnt volna.

Teljesen igazat mondanak tehát Hegel hívei, azt állítván, hogy mesterüknek mérhetetlen hatása volt kortársaira. Egy szellemileg teljesen megbénult egész tudós nemzedék, amely minden gondolkodásra képtelenné van téve, sőt annyira jutott, hogy azt sem tudja, mit tesz gondolkodni, hanem a szavakkal és fogalmakkal való legledérebb és egyben legízletlenebb játékot, vagy a filozófia ócska témái fölött légből kapott állításokkal, vagy teljesen gondolat nélküli, vagy hozzá ellentmondásokból álló mondatokkal való leggondolatlanabb karattyolást filozófia gondolkodásnak tart, – ez volt Hegel magasztalt befolyása. Aki összeveti a hegelianusok tankönyveit, amint még manapság is megjelenni merészkednek, egy lekicsinyelt, különösen a hegelisták- és a Kant-utáni filozófusoktól végtelen megvetéssel tekintett kornak, a Kantot közvetlenül megelőző, úgynevezett eklektikus korszaknak tankönyveivel; azt találja, hogy emezek az előbb említettekhez még mindig úgy viszonyulnak, mint az arany, – nem a rézhez, hanem a szemétkhez. Mert Federnek, Plattnernek és másoknak könyveiben mégis lehetséges valódi részben igaz, sőt értékes gondolatok és találó megjegyzések gazdag készlete, filozófiai kérdések becsületos szellőztetése, ösztönzés az önálló gondolkodásra, útmutatás a filozofálásra, főleg azonban elejétől végig becsületos eljárás. Viszont a hegeli iskola efféle termékében hiába keres az ember valami igazi gondolatot, – egyet sem tartalmaz, – a komoly és őszinte gondolkodás bármilyen nyomát, – idegen ez a dologtól: nem találni az ilyenben mást, csak merész szóösszeállításokat, amiknek mintha értelmük vagy mély értelmük kellene, hogy legyen, de némi vizsgálat után kisért róluk, hogy egészen kongók, merőben értelem- és gondolat nélküli göncök és szótokok, amikkel az író olvasóit semmiképpen sem igyekszik oktatni, hanem csak ámítani, hogy azt higgye, gondolkodó van előtte, holott pedig olyan ember, ki azt sem tudja, mi az gondolkodni, minden belátás, sőt ismeretek nélkül szűkölködő bűnös. Ez annak a következménye, hogy míg más szofisták, széltolók és fejszótétítők csupán a megismerést hamisították és rontották el, Hegel még a megismerésnek szervét, magát az értelmet is megrontotta. Miközben ugyanis a félrevezetetteket kényszerítette, hogy a legnyersebb ostobaságból való zagvalékokat, fogalmi ellenmondásokból álló kuszaságot, akárcsak a bolondházból eredt locsogást, és általi megismerésként kényszerítsenek a fejükbe, a szegény fiatalemberek agya, akik az ilyesmiket hívő odaadással olvasták és a legmagasabb bölcsességeként igyekeztek elsajátítani, úgy kifordult sarkaiból, hogy valódi gondolkodásra örökre képtelen maradt. Ennek folytán mind a mai re is, arra is, utálatos Hegel-napig látni őket, erre

is, arra is, utálatos Hegel-tolvajnyelvet beszélve, a mestert dicsőítve és komolyan azt hívc, hogy az olyasféle mondatok, mint „a természet, az az eszme a maga másléteben”, jelentenek valamit. Fiatal, friss agyvelőt ily módon megbomlasztani, valóban vétek, amely sem bocsánatot, sem kíméletet nem érdemel. Ez volt tehát Hegelnek kortársaira gyakorolt, sokat dicsért befolyása és sajnos csakugyan messzire elterjedt. A következmény ugyanis itt is arányban áll az okkal. – Mert valamint a legrosszabb, ami egy állammal történhetik, az, hogy a legelvetemültebb osztálya, a társadalom alja kerül benne kormányhatalomra; éppcn úgy nem eshetik nagyobb baj a filozófiával és minden tőle függővel, tehát az emberiség egész tudásával és szellemi életével, mintha egy hétköznapi fej, aki egyrészt alkalmazkodóképességével és másrészt értelmetlenség-firkálásbeli szemtelenségével tűnik ki csupán, szóval egy ilyen *Hegel*, a legnagyobb, sőt példátlan nyomatékkal a legnagyobb lángésznek kiáltatik ki, akiben a filozófia rég követett célját végre és mindenkorra elérte. Az emberiség legnemesebbjén elkövetett e felségárulás következménye: a mostani filozófiai állapot és ennek folytán az irodalmi helyzet általában Németországban: tudatlanság szemtelenséggel testvéreisülve az élen, pajtáskodás érdemek helyett, minden alapfogalom teljes összekúszálódása, a filozófia teljes tájékozatlanná tétele és felbomlasztása, tökféjű hitújítók, az anyagiasság és állatiasság pimasz előretörése, a régi nyelvek nemismerése, a saját nyelvnek megrongálása fejetlen szönyírbálással és aljas betűbolházás a tudatlanok és szecskafejük saját belátása szerint, stb. stb. – Nézetek csak körül! Az elharapódzó nyersesség külső tüneteként is láthatjátok annak állandó kísérőjét, a hosszú szakállt, ezt a nemi jelzőt az arc közepében, amely azt mondja, hogy a férfiaságot, amely közös az állatokkal, előnybe helyezik az emberiséggel szemben, mert mindenekelőtt hím akarnak lenni és csak másodsorban ember. A szakáll lenyírása minden magas műveltségű korban és országban annak az ellentétnek helyes megérzéséből fakadt, amelynél fogva mindenekelőtt ember, bizonyosképpen elvontan ember szeretnének lenni, az állatias nemi különbség kikapcsolásával. Viszont a szakállhossz mindig egyforma lépést tartott a barbársággal, amelyre neve (barba) is emlékeztet. Ezért virultak a szakállak a középkorban, a nyersesség és tudatlanság e milleniumában, amelynek viséletét és építési modorát a mi nemes „jelenkorbélicink” utánozni igyekszenek.*) A filozófia szóbanforgó elárulásának további és másodlagos következménye ugyancsak nem maradhat el: a nemzetet méltán megvetik szomszédai, a kort az utókor. Ki mint vet úgy arat; semmi bosszulatlan nem marad.

Fent szóvá tettem, mi hatalmas befolyása van a szellemi tápláléknak a korra. E befolyás azon alapul, hogy a szellemi táp a gondolkodásnak úgy anyagát, mint formáját meghatározza. Ezért múlik nagyon sok azon, mit dicsérnek és következőleg mit olvasnak az emberek. Mert egy valóban nagy szellemmel való gondolkodás erősíti a saját szellemet, rendes mozgást kölcsönöz neki, helyes lendületre bírja, hasonlóan hat, mint az írástanító keze, amely a gyermekét vezet. Viszont az olyanokkal való gondolkodás, akik pusztá látszatra, tehát az olvasó megtévesztésére mennek, mint Fichte, Schelling és Hegel, éppcn ilyen mértékben rontja a fejet; nemkevésbé a hóbortosokkal avagy az olyanokkal való gondolkodás, akik az eszüket fordítva húzták föl; ezeknek példája Herbart. Egyáltalában hallatlan idő- és erőpocsékolás

* Azt mondják, a szakáll természetes az emberen: biztos; és ezért illik is a természeti állapotbeli emberhez; azonban éppúgy a művelt állapotbeli emberhez a borotváltság való; jelezvén, hogy az állati nyers hatalom, amelynek mindenkitől azonnal észlelhető jele, a férfinemnek ez a sajátos kinövése, meg kellett hogy hódoljon a rend és erkölcs törvényének.

A szakáll nagyobbítja az arc állati részét és kiemeli: ezzel ad neki oly feltűnően durva külsőt; nézzük csak meg egy efféle szakáll-ember arcétét evés közben! Dísznek szeretnék a szakállat feltüntetni. Ezt a díszet kétszáz esztendeje csak zsidókon, kozákokon, kapucinusokon, fegyenceken és útonállókon szoktuk volt látni. A nyersesség és vadság, amelyet a szakáll az arckifejezésnek ad, azon alapul, hogy egy voltaképp élettelen tömeg foglalja el az arc felét, még pedig az arcnak erkölcsieket kifejező felét. Hozzá még minden szőrösség állati is. A borotváltság a magasabb művelődés jele. A rendőrségnek már azért is szabad volna eltüntetni a szakállviséletet, mert az félig meddig álarc, amely alatt nehéz valakit újból felismerni; ezért mindenféle visszaélést elősegít.

még csak közönséges fejek olvasása is az olyan szakmákban, ahol nem tényekről vagy azoknak megállapításáról van szó, hanem csupán saját gondolatok teszik az elméműködés tárgyát. Mert amit az ilyen közönséges koponyák gondolnak, azt minden más ember is elgondolhatja: hogy az ilyenek forma szerint nekikészültek a gondolkodásnak és mindenfélét elkövetnek hozzá, semmiképpen sem javít a dolgon; hiszen erőiket nem fokozza és az ember rendesen akkor gondolkodik legkevésbé, ha amúgy igazában nekifeszik. Ehhez járul még, hogy értelmük hű marad ama természetes rendeltetéséhez, hogy az akarat szolgálatában dolgozzék; minthogy ez is a dolgok közönséges rendje. Ezért aztán cselekvésüknek és gondolkodásuknak mindig szándék az alapja: mindenkor céljaik vannak és csak ezekkel való vonatkozásban működik megismerésük; csak céljaiknak megfelelően ismerik fel. Az értelemnek akarattól mentes tevékenysége, amely a tiszta tárgyilagosságnak és ezzel minden nagy munkateljesítésnek feltétele, örökké idegen marad számukra, mese a szívüknek. Őket csupán célok érdeklik, ezeknek van számukra valódisága: mert az akarás marad a túlnyomó bennük. Ezért kétszerezsen balgaság munkáikra időt pazarolni. Amit a közönség sohasem ismer föl és soha meg nem ért, mert minden oka megvan rá, hogy megismerni ne akarja, az a természet arisztokráciája. Ezért teszi oly hamar félre a ritkákat és keveseket, akiknek a természet az évszázadok során a róla való gondolkodás, valamint művei szelleme ábrázolásának magas hivatását adta, hogy inkább a legújabb kontár produkcióival ismerkedjék meg. Ha egyszer egy hős mutatkozik; hamarosan melléje állítja a latrot, hiszen azt tartja: ez is van olyan körülbelül. Ha a természet egyszer áldott jókedvében termékei legritkábbikát, a közönséges mértéken túl tehetséges szellemet adott ki a kezéből, ha a sors enyhe kedvében megengedte kimivélését, sőt művei végül „legyőzték a lomha világ ellenállását” és elismerik mintaképpül és mint olyant ajánlják, – akkor nem soká tart, jönnek az emberek valami magukfajta sárgörönggyel cipekedve, hogy melléje állítsák az oltárra; mert éppenséggel nem fogják föl, nem sejtik, mily arisztokratikus a természet: olyannyira az, hogy 300 milliónyi gyári portékájára még nem esik egy valóban nagy szellem; ezért kell őt alaposan megismerni, munkáit úgy tekinteni, mint valami kinyilatkoztatást, fáradhatatlanul olvasni, éjjel-nappal forgatni, viszont azonban az összes hétköznapiakat hagyni kell annak, amik, oly közönséges és hétköznapi valaminek, mint legyenek a falon.

A filozófiában az imént jellemzett folyamat a legvígasztalanabb módon bekövetkezett: Kant mellett általában és mindenütt, mint vele teljesen azonosat, Fichté-t említik: „Kant és Fichte” állandó frázissá lett. „Lám csak, mi citromok hogyan fenn úszunk!” szólt a – – – –. Ugyanily becsülete van Schellingnek is, de sőt, – szégyen gyalázat! – még az ostobaság-firkáló, fejröntő Hegelnek is! Ennek a parnasszusnak a tetejét mind szélesebbre taposták¹⁶⁾. – „Van szemed?” – kiáltaná az ember oda, mint Hamlet nyomorult anyjának, az ilyen közönségesnek. Haj! de nincs neki! Hiszen még mindig azokból áll, akik mindenhol és mindenkor el hagyták csenevésznedni az igazi érdemet, hogy mindenféle majmolóknak és modoroskodóknak áldozzanak hódolattal. Így azt is hiszik, hogy filozófiát tanulmányoznak, ha afféle főznek mindenkori könyvvásári szüleményeit olvassák, akiknek otromba tudatában a filozófiának még pusztá problémái is oly kevésbé csendülnek meg, mint a harang légszivattyú légürcs búrájában; igen, oly főznek könyveit, akiket a természet bizony nem teremtett másra, csak arra, hogy, úgy, mint a többiek, csendben valami becsületes mesterséget űzzenek, földet műveljenek, gondoskodjanak az emberi nem szaporodásáról, de amellet azt hiszik, hogy hivatalból és kötelességből „csörgőtől hangos bolondoknak” kell lenniök.¹⁷⁾ Állandó közbeszólásuk és beleszólni akarásuk a süketekre emlékeztet, akik beavatkoznak a társalgásba, úgy hat tehát a minden időkből csak egészen elszórtan megjelenőkre, akikben természetből fogva van hivatottság és ennél fogva igazi ösztön is a legmagasabb igazságok kutatásával foglalkozni, mint valami zavaró, összekeverő zsvaj; ha éppenséggel – amint az gyakran előfordul – szándékosan el nem fojtja hangjukat, mert amit előhozna, nem illik bele azoknak a portékájába, akik semmit sem vesznek oly komolyan, mint szándékosságait és anyagias céljaikat és akik tekintélyes számuknál fogva hamarosan oly kiabálást visznek véghez, amelytől már a maga szavát sem hallja senki sem. Mostanában azt tűzték feladatukul, hogy

ellenére úgy a kantí filozófiának, mint az igazságnak, elméleti teológiát, racionális lélektant, akaratszabadságot tanítsanak, hogy az embernek az állatoktól való teljes és abszolút elütését tanítsák, az intellektusnak az állati sorrendben való fokozatos csökkenéseit figyelmen kívül hagyva, minek folytán a becsületes igazságkutatás kerékkötőiként szerepelnek. Ha olyan szól, mint én, úgy tesznek, mintha semmit sem hallanának. Jó a csel, ha nem új is. De majd meglátom, nem lehet-e kicibálni a borzot líkából.

Nyilván az egyetemek a fészkei annak a különféle játéknak, amely ilyen számdékkal van a filozófia iránt. Csak ennek a segítségével volt lehetséges Kantnak a filozófiában a világkorszakot megalapító teljesítéseit egy Fichte szélhámosaival kiszorítani, amely szélhámoságokat aztán rövidesen Fichtéhez hasonló más legények szorították ki. Az ilyesmi sohasem történhetett volna meg egy valóban filozófiai közönség előtt, vagyis a filozófiát minden egyébből szándék nélkül, csak önmagáért kereső, valóban gondolkodó és létünk relytélyes minéműségétől komolyan elfoglalt fők, minden időben rendkívül csekély publikuma előtt. Csak egyetemek segítségével, diákokból álló közönség előtt, akik mindazt, amit a tanár úrnak mondani tetszik, hívón elfogadják, volt lehetséges ennek az utolsó ötven évnek filozófiai botránya. Az alaptévedés itt ugyanis abban rejlik, hogy az egyetemek a filozófia dolgában is a döntő szót bitorolják, ami meglehet, megilleteti a többi három egyetemi kart, mindegyiket a maga körében. Azt azonban szem elől tévesztik, hogy a filozófiában, mint olyan tudományban, amelyet előbb még meg kell találni, másként áll a dolog; éppúgy mint azt is, hogy filozófiai tanszéknek betöltésénél, nem úgy mint másoknál, csak a képességek jönnek figyelembe, hanem a jelölt érzületei is. Ehhez képest mármost azt gondolja a diák, hogy valaminek a teológia tanára az ő dogmatikáját, jogi tanára pandektáit, orvosi professzora pedig az ő bonctanát tudja és bírja; a metafizikának legmagasabb illetékes helyről alkalmazott tanára is kell, hogy ezt tudja és bírja. Gyermekei bizalommal megy tehát előadásaira és mivel ott olyan embert talál, aki az öntudatos fölény látszatával minden valaha létezett filozófust végigbírál, nem kételkedik benne, hogy jó helyen kereskedik és oly hívón beszedi az imitt bugyborékoló bölcsességet, akár csak Püthia háromlába előtt ülne. Attól fogva természetesen nem létezik számára más filozófia, mint professzoráé. A valódi filozófusokat, századok, sőt évezredek tanítóit, akik azonban a polcokon hallgatva és komolyan várnak azokra, akik rájuk vágnak, mint elavultakat s megcéloltakat olvasatlanul hagyja: akárcsak professzora, ő is „túl van rajtuk.” Ellenben megveszi professzorának vásáronként megjelző szellemi szülőit, melyeknek legtöbbször gyakran ismétlődő kiadásai a dolgok ilyenén mentéből magyarázhatók. Mert rendszerint még egyetemi éveit után is mindenki megőrzi hívő ragaszkodását tanára iránt; hiszen korán felvette szellemi irányát és megbarátkozott modorával. Így nyernek az ily fajta filozófiai szörnyszülöttek egyébként lehetetlen elterjedést, szerzőik pedig jövedelmező hírességet. Hogyan is eshetett volna meg másképpen, hogy az olyan nyakatekertségek tömkelege, mint a Herbart-féle „Bevezetés a filozófiába” öt kiadást érhetett meg? Innen az a bolonddölyf, amellyel e kimondottan hóbortos ember Kantra letekint és őt kíméletesen rendreutasítja.

Efféle szemlélődések és különösen a filozófiával az egyetemeken Kant elhúnyta óta folytatott üzelmek mindinkább megerősítenek abban a véleményemben, hogy, ha egyáltalán kell, hogy filozófia még legyen, azaz ha az emberi szellemnek megadatnék, hogy legmagasabb és legnemesebb erőt minden problémáknak erre az összehasonlíthatatlanul legfontosabbikára fordíthassa, ez csak akkor járhat sikerrel, ha a filozófia ment marad az állam minden befolyásától és hogy ehhez képest az állam már akkor is nagyot tesz a filozófiáért és elegendően bizonyítja emberségességét és nemeslelkűségét, ha nem üldözi, hanem békén hagyja, mint olyan szabad művészetet létezteti, amely egyébként önmagában kell, hogy fellelje jutalmát; viszont az állam feloldottnak tekintheti magát a tanszékterhétől: mert akik a filozófiából akarnak élni, nagyon ritkán lesznek azonosak azokkal, akik voltaképpen érette élnek, sőt néha olyanok lehetnek, akik éppen ellene áskálódnak.

Nyilvános tanszékek a már megteremtett, valóban létező tudományoknak járnak, amelyek tehát éppen csak meg kellett tanulni, hogy az ember oktathassa, tehát a maguk egészében csupán előadandók, amint azt a fekete táblán szokásos tradere (átadni) is megmondja; módjukban állván emellett a tehetségesebbeknek, hogy ezeket gazdagítsák, helycsbítésék, tökéletesítsék. De az oly tudományt, amely még nem is létezik, amely célját még el nem érte, még útját sem ismeri határozottan, sőt, amelynek lehetőségét még vitatják, az oly tudományt tanárokkal taníttatni, valósággal képtelenség. Természetes következmény, hogy ezeknek mindegyike azt hiszi, az ő hivatása megteremteni a még hiányzó tudományt; nem gondolva meg, hogy az ily hivatást csak a természet adhatja meg, nem pedig a közoktatásügyi minisztérium. Meg is próbálja, ahogy éppen megy, hamarosan világra hozza torzporontyát és a régóta óhajtott szofiának (bölcseességnek) mondja, miközben bizonyára akad egy szolgálatkész kolléga, aki a keresztelőlénél vízre is tartja. Ezek az urak mármost, mivelhogy a filozófiából élnek, oly merészékké cseperednek, hogy filozófusoknak nevezik magukat és még azt is hiszik, őket illeti a döntő szó a filozófia dolgában, sőt a végén még filozófus gyűléseket is (fogalmi ellenmondás, mert filozófusok ritkán léteznek kettős- és úgyszólván sohasem többes számban) hirdetnek és ezekre seregestül összecsofódnak a filozófia javán tanácskozni!*)

Az efféle egyetemi bölcseseknek az lesz első igyekezetük, hogy olyan irányt adjanak a filozófiának, amely a szívükön fekvő, vagy inkább szívükre kötött céloknak megfelel; s e végből szükség esetén még a régi igazi filozófusok tanításait is hozzáförmálják, kiforgatják, sőt szükség szerint meg is hamisítják, hogy csak azt kapják ki, ami nekik kell. Mivel pedig a közönség oly gyerekes, hogy mindig a legújabb felé nyúl, az ő írásaik pedig a filozófia címét viselik, az következik, hogy ízetlenségük, visszáságuk vagy értelmetlenségük, vagy legalább is kínzó unalmasságuk miatt a filozófiára hajlamos jó fők újból visszariadnak tőle és ezzel maga a filozófia jut rossz hírbe, amint hogy az már meg is történt.

De nemcsak az urak saját alkotásai körül vannak bajok, hanem a Kant utáni korszak azt is bizonyítja, hogy még azt sem tudják megtartani, megőrizni, amit nagy agyak nyújtottak, amit a világ nagyak elismert és ami az ő oltalmukra volt bízva. Nem ütötték el kezükről Fichtével és Schellinggel a Kant-i filozófiát? Nem említik még mindig mindenütt és legmegbotránkoztatóbban és becsületbevágón a szélhámos Fichtét Kant mellett, mint körülbelül ehhez hasonlót? Nem lépett-e azután, hogy a két fent nevezett bülcscnc Kant utasítását kiszorította és elavétotta volt, a Kant által minden metafizika fölé állított szigorú ellenőrzés helyébe a legzabolátlanabb déláboskodás? Nem úzték-e együtt a többivel ugyanezt a délábót, avagy pedig nem mulasztották-e el, kezükben az ész kritikájával, szilárdan szembeszállani az e-féltével? Mert tanácsosabbnak tartották felhasználni a beállott enyhébb rendet arra, hogy vagy a maguk föztjét vihessék vásárra, így pl. a Herbart-féle mókákat és a Fries-féle vénasszonyfecségést vagy általában, hogy mindegyik a maga külön bogarát üthesse dobra, vagy hogy az országos vallás tanításait a filozófia eredményeképpen csempészhessék be. Vajon nem egyengette-e mindez az utat a legbotrányosabb filozófiai szélhámosság felé, amely miatt a világnak magát valaha szégyelnie kellett, Hegel és nyomorult legényeinek üzelmei felé? Nem beszéltek vajon még azok is, akik szembeszálltak azzal a garázdálkodással, közben mindig mély hajlongással ama kuruzsló és badarság-firkonc nagy lángelméjéről és hatalmas szelleméről és nem igazolták-e ezzel, hogy igazságot tegyünk, nem egyedül Krug és Fries kivételek, akik a fejmegrontó ellen egyencsen fellépve, csak annyi kímélettel voltak iránta, amennyit már egyszer minden bölcsezzettanár okvetlen gyakorolni szokott a

* „Nem kell egyedül üdvözítő filozófia!” hirdeti a gothai bölcscnc-gyűlés, azaz magyarul: „nem kell tárgy igazságra törekedni! Éljen a középszerűség! Semmi szellemi arisztokrácia, semmiféle egyeduralma a természet kiváltságoltjainak! Hanem igenis csöcsclékuralom! Mindegyikünk úgy beszéljen, ahogy a csőre áll: egyik annyit érjen, mint a másik!” Ez kellene csak a himpelléreknek! A filozófia történetéből is száműzni akarnák az eddig volt monarchikus alkotmányt, hogy proletárköztársaságot létesíthessenek; csak hogy a természet tiltakozik; ő ridegen arisztokratikus!

másik iránt? Nem kellett az a láрма és kiabálás, amit a német egyetemi bölcsesek ama három szofista bámulatában csaptak, végül Angliában és Franciaországban is általános föltűnést, amely azonban, a dolognak közelebbi megvizsgálása után kacagásba fűlt? – Különösen azonban hűtlen öreiként, gondozóiként mutatkoznak az évszázadok során nehezen megszerzett és végül gondjukra bízott igazságoknak, mihelyt olyanok, amik nem jól illenek bele az ő portékájukba, azaz nem valók ahhoz a lapos racionalista, optimista, voltaképpen pusztán zsidó teológiához, amely alattomban előre kitűzött célja egész filozofálásuknak és fellengzős szólásformáiknak. Az ily tanításokat tehát, amiket a komolyan vett filozófia nagy megerőltetéssel hozott napfényre, igyekezni fognak azzá zsugorítani, homályosítani, ferdíteni és lerántani, ami beleillik az ő diáknevelő tervükbe és említett banyafilozófiájukba. Felháborító idevágó példát nyújt az akarat szabadságáról szóló tanítás. Azután, hogy minden emberi akaratnak szigorú szükségszerűségét megcáfolhatatlanul kifjítették az olyan nagy elmék, mint Hobbes, Spinoza, Priestley és Hume egyesült és egymást követő nagy erőfeszítései, Kant is mint teljesen elintézetten tekintette;*) most egyszerre úgy tesznek, mintha semmi sem történt volna, közönségük tudatlanságára bízzák magukat és az akarat szabadságát isten nevében még a mai napon is majdnem valamennyi tankönyvükben biztos, sőt közvetlenül bizonyos valaminek veszik. Minő elnevezést érdemel az ilyen eljárás? Hogyha az ilyen, az összes imént említett filozófusoktól lehető legszilárdabban megalapozott tanítást mégis elsikkasztják, megtagadják, hogy helyette a szabad akaratról szóló határozott képtelenséget varrják a diákok nyakába, mert vénasszonyfilozófiájuk szükségcs alkotórésze; nem igazi ellenségei akkor az ilyen urak a filozófiának? És mivelhogy (mert az utóljára jövő van legjobban helyzetben, Sen. ep. 79.) a minden akaratit tény szigorúan kényszerű voltáról szóló tanítás sehol sincs oly alaposan, világosan, összefüggőn és teljesen kifejtve, mint az én, a Norvégiai Tudós Társaság által méltán pályakoszorúzott munkámban; régi, velem szemben passzív ellenállást szembeszögező politikájuknak megfelelően nem említik ezt az írást sem könyveikben, sem tudós vagy irodalmi folyóirataikban, a legszigorúbb titoktartással kezelik és nemlétezőként tekintik, mint mindazt, ami nem illik bele nyavalyás batyujukba, mint etikámat általában, sőt mint összes műveimet. Az én filozófiám már egyszer nem érdeklí az urakat: ez azonban onnan ered, hogy az igazság föltárása nem érdeklí őket. Érdeklí őket viszont fizetésük, udvari tanácsosságuk. Bár a filozófia is érdeklí őket: ugyanis annyiban, amennyiben kenyeret ad nekik. Ők azok, akiket már Giordano Bruno is úgy jellemez, hogy: piszkos és eladó lelkek, akik keveset vagy semmit sem törődve az igazsággal, megelégednek annyi tudással, amennyit közönségesen tudni illik, kevésbé barátai az igaz bölcességnek, de vágnak annak hírére és nevére, tudósoknak kívánnak látszani, kevésbé bánják, azok-e. (Opere, Lips. 1830. II. 83.) Mire lehet hát jó nekik az én pályaművem az akarat szabadságáról és ha tíz akadémia koszorúzta volna is meg? Viszont azt, amit soraikból való kobakok e tárgyról azóta kotyogtak, kifontosították és ajánlották. Kell az ily eljárást még jellemezmem? Ezek képviselik a filozófiát, az értelem jogait, a gondolat szabadságát? – Más efajta példát nyújt a spekulatív teológia. Az, hogy Kant kihúzta alóla támaszát tevő minden érvét és ezzel alapostul fölfordította, sehogysem akadályozza meg a jövedelmező filozófia köréhez tartozó uraimat, hogy 60 évvel utóbb a spekulatív teológiát a filozófia legsajátabb és leglényegesebb tárgyaként állítsák oda, és mert azokat a fölrobbantott érveket mégsem merészelik újból összeszedgetni, csak folyton az abszolútumról beszélnek, amely szó nem más, mint következtetés ki nem mondott előzményekből a kozmológiai bizonyítás gyáva álcázására és fortélyos megkaparintására, amely tulajdon alakjában Kant óta többé nem mutatkozhatik és ezért bújtatandó ilyen álruhába. Mintha azonban Kant előrc megsejtette volna ezt a csalafintaságot, amikor világosan így szól: „Minden időkben beszéltek az abszolúte-szükségszerű lényről és nem annyira abban fáradtak, hogy megértsék, vajjon lehet-e egyáltalában az efajta valamit elgondolni és mikép-

* Az ő szabadság-követelménye, amely a kategórikus észparancson alapul, nála csupán gyakorlati, nem pedig elméleti érvényű. Lásd egyébként „Az etika alapkérdései” c. munkámat, 80. és 146. old.

pen, hanem inkább abban, hogy annak létezését bebizonyítsák. – Mert ha mindazokat a föltételeket, amelyek mindenkor kellene az értelemnek ahhoz, hogy valamit szükségesnek tekintsen, valaki a föltétlen szóval eldobja, ezzel még egyáltalán nem teszi clőttem érthetővé, hogy azután egy föltétlenül-szükségesnek fogalma által vajon gondolok-e még valamit, avagy talán semmit sem gondolok vele.” (A tiszta és kritikája 1. 592.) Újból emlékeztetek itt az én tanításomra, hogy szükségesnek lenni semmiképpen és sehol sem jelent mást, mint létező és adott okból következni: az ilyen ok tehát feltétele minden szükségességnek: e szerint a feltétlenül-szükséges fogalmi ellenmondás, tehát semmiféle gondolat, hanem csak kongó szó, – természetesen a tanári bölcsélet építkezésében sokszor is használt anyag. – Ide tartozik az is, hogy dacára Locke nagy korszakos alaptanításának a veleszületett ideák nemlétezéséről, és minden a filozófiában azóta való és azon az alapon különösen Kant által történt haladásnak, a hasznot hajtó filozófia urai zavartalanul varrnak diákjaik nyakába „isten-tudatot”, általában metafizikai tárgyakkal közvetlen megismerését vagy megértését az ész útján. Mit sem használ, hogy Kant a legtrikább éleslátással és mélységgel kifejtette, hogy az elméleti ész oly tárgyakhoz, amelyek túl fekszenek minden tapasztalat lehetőségén, soha el nem juthat: ezek az urak ilyesmivel nem törődnek; hanem teketória nélkül azt tanítják ötven esztendője, hogy az észnek vannak egész közvetlen, abszolút megismerései, hogy voltaképpen eredetileg (hazulról), metafizikára irányuló képesség, amely a tapasztalat minden lehetőségén túlmenően az úgynevezett érzékföltöttit, az abszolútumot, a jó istent közvetlenül megismeri és biztosan felfogja, és ki tudja mi egyebet. Csakhogy az, hogy eszünk efféle, a metafizika kutatott tárgyait nem következtetések segítségével, hanem közvetlenül megismerő képesség volna, nyilván mese, vagy magyarul kézzelfogható hazugság; hiszen csak becsületes, egyébként pedig nem is nehéz, önvizsgálatra van szükség, hogy az ilyen állítás alaptalanságáról az érdeklődő meggyőződhessék: nem is szólva arról, hogy ily esetben mennyire másképpen kellene a dolgoknak a metafizika körül állaniok. Hogy az ilyen, terjesztőinek zavarán és furfangos szándékain kívül egészen alaptalan, a filozófiára nézve gyökereikig romlasztó hazugság, fél évszázad óta, állandó, ezer és ezerszer megismételt tanszék-dogmává vált és a legnagyobb gondolkodók tanúsága ellenére a tanuló ifjúság nyakába varratik, egyike a legnagyobb bajoknak, amelyeket az egyetemi filozófia gyümölcsözött.

Ily előkészítésnek megfelelően, a katedrai bölcsészeknél a metafizika voltaképpen és lényeges témája Isten és a világ egymáshoz való viszonyának taglalása: ennek leghosszadalmasabb fejtegetései töltik ki tankönyveiket. E pontnak tisztázására érzik magukat elsősorban hivatottaknak és díjazottaknak; itt azután nagy multság látni, mily koraeszüen s tudósan beszélnek az abszolútumról vagy istenről, egész komolykodó taglejtéssel, mintha igazán tudnának róla valamit: emlékeztet arra a komolyságra amellyel a gyermekek szokták játékukat üzni. Meg is jelenik minden vásárra egy új metafizika, amely a jó istenre vonatkozó részletes jelentésből áll, kifejti, hogy is van vele a dolog, hogy is jutott hozzá, hogy a világot teremtsé, szülje vagy másként hozza létre úgy, hogy olybá tetszik, mintha félévenként vennék felőle a legújabb hírcet. Egyesek közben némi zavarba jutnak, amelynek hatása végtelenül multságos. Nékik ugyanis egy rendes, személyes istent kell tanítaniok, mint aminő az Ótestamentumban vagyon: ezt tudják. Csakhogy mintegy negyven esztendője a Spinoza-féle pantheizmus, amely szerint az Isten-szó a világnak rokonértelme, uralkodóvá, általános divattá vált a tudósok, sőt a csak műveltek közt is: mármint ezt sem szeretnék úgy szó nélkül elejteni; azonban efelől a titkos tál felé nemigen szabad kinyújtaniok a kezüket. Nos így hát igyekeznek magukon közönséges eszközökkel, sőtét, kusza, zagva mondatokkal és kongó szó-lommal segíteni, miközben siralmasan csavarodnak, vonaglanak: itt látni, amint egyesek egy szusszal váltig erősítik, hogy isten a világtól tökéletesen, végtelenül és szertelenül, egészen szertelenül távol van, attól különbözö; ugyanakkor azonban teljesen és tökéletesen eggyé van vele forrva, sőt fölig benne ül; ezzel aztán mindannyiszor a Szentivánéji Álom Gyalujára emlékeztetnek, aki ígéri, hogy úgy fog ordítani, ahogy „vad oroszán bög veszett haraggal”, de hogy közben mégis oly szelíden végzi, akár csak fülemile danászna. A kivitelben a legfurcsább zavarba jut-

nak: azt állítják, a világon kívül nincs számára hely: majd azonban belül sem használhatják, ide-oda rakják-teszik, míg két szék közé kerülnek vele.*)

Ellenben a Tiszta Ész Kritikája, a maga minden isten-megismerés lehetetlenségét bizonyító a priori-érveivel, litty-lotty beszéd az ő számukra, amelytől nem hagyják magukat megtévesztetni: tudják, hogy ők mire valók. Azt vetni ellenük, hogy nem képzeltető el valami kevésbé filozófikus, mint folyton olyanról beszélni, aminek létéről az embernek legbebizonyítottabb módon tudomása, és lényegéről az embernek semminemű fogalma sincs, – szemükben oktondi fontoskodás: tudják, hogy ők mire valók. – Én számukra tudvalevően olyan vagyok, aki mélyen figyelmük és észrevételük alatt állok és műveim teljes figyelemben-nemvételével azt vélték kinyilvánítani, hogy én mi vagyok (holott ezzel éppen azt nyilvánították ki, hogy ők mik): ezért éppúgy, mint mindaz, amit harmincöt éve hozok, az is szélbe szórt beszéd lesz, hogy Kant nem tréfál, hogy a filozófia, valóban és komolyan, nem teológia és soha nem is lehet azzá; de sőt egészen más, amattól teljesen különböző valami. Bizony, amint tudomás szerint minden más tudomány elromlik a teológia beavatkozásától, úgy a filozófia is; és pedig a legnagyobb mértékben; amint azt annak története igazolja: hogy ez még a morálról is áll, igen világosan kifejtettem a morál alapjáról szóló értékezésemben; ezért hallgattak az urak erről is oly szépen; tétlen ellenállásos harcmódorukhoz híven. A teológia ugyanis a filozófiának minden kérdéseit befedi fátyolával és ennél fogva nemcsak megoldásukat, hanem felfogásukat is lehetetlenné teszi. Tehát, mint mondám, a Tiszta Ész Kritikája egészen komolyan felmondó levele volt a teológia eddigi cselédjének; aki ebben egyszer s mindenkorra bejelentette szigorú úrnőjének szolgálatából kilépését. Azóta az úrnő megelégedett egy bérszolgával, aki a néhai komornyik hátrahagyott libériáját a külszín kedvéért alkalmilag felhúzza; mint Olaszországban, ahol efféle látszat-inasok különösen vasárnap gyakran láthatók, úgy is hívják őket, hogy vasárnapiak, domenichini.

Az egyetemi bölcsészeten bizony meg kellett törnie Kant kritikáinak és érveinek. Mert itt ez járja: „Így akarom, így kívánom: akaratom legyen az ok”.¹⁸⁾ a filozófia, igenis, legyen teológia, és ha a dolog lehetetlenségét húsz Kant is bebizonyította volna: mi tudjuk, mire valók vagyunk: Isten nagyobb dicsőségére.¹⁹⁾ Minden bölcsészettanár, miként VIII. Henrik, a hit védője, és ebben látja első és legfőbb föladatát. Mivel tehát Kant a spekulatív teológia mindenfajta bizonyítékának oly tisztán átmetszette idejét, hogy azóta senkinek sem kerekedett kedve velük foglalkozni; most, majd ötven év óta az a filozófiai törekvés, mindenféle kísérlettel szép halkan kézbe keríteni a teológiát; és a filozófiai írások többnyire nem mások, mint eredménytelen feltámasztási kísérletek – hullán. Így aztán pl. a jövedelmező filozófia urai felfedeztek az emberben valami isten-tudatot, amely addig az egész világ figyelmét elkerülte és kölcsönös megegyezéstől, valamint közvetlen publikumuk ártatlanságától felbátorítva, vakmerően dobálódznak vele, amivel a végén a leydeni egyetem becsületes hollandusait is elcsábították, úgyhogy a filozófiatanárok fogásait valósággal a tudomány haladásának nézve, 1844 február 15-én ezt a pályakérdést tűzték ki: Mit kell tartani az Isten-tudatról, amely az emberi ész tartozékának mondatik, stb. Az ilyen isten-tudat segítségével az, aminek fáradságos bizonyításával Kantig minden filozófus törte magát, közvetlen tudomás tárgya volna. Miféle bambáknak kellett azonban mindazoknak az előbbi filozófusoknak lenniök, akik életfogytiglan gyötörték magukat, olyasmiektől bizonyítékokat halmozni, aminek valósággal tudatában vagyunk, ami annyit jelent, hogy még közvetlenebbül megismerjük, mint azt, hogy 2-szer 2 négy, amihez mégis megfontolás kell már. Ilyen dolgot bizonyítani akarni, olyasmira volna, akár csak affélét akarna az ember bizonyítani, hogy a szem lát, a fül hall és az orr

* Hasonló zavarból fakad az a dicséret, melyet, most, hogy gyertyám még sincs már véka alá rejtve, egyikük-másikuk nékem juttat, – hogy ugyanis jóízlésük becsületét megmentsék: de legsürgősebben hozzátesszik a dicsérethez, hogy a földolokban nincs igazam: mert nagyon is óvakodni fognak helyeselni ahhoz a filozófiához, amely egészen más, mint fennhágó szorongyba burkolt, furcsán körülcomázott zsidó mitológia – ami nálunk elengedhetetlen.

szagol. És mi értelmetlen barmok lehetnek a hívők száma szerint a világ legelőkelőbb hitének követői, a buddhisták, kiknek vallási buzgalma oly nagy, hogy Tibetben majd minden hatodik ember egyházi rendhez tartozik és ezzel nötlenségbe jut, akiknek vallástana ugyan szerfölött tiszta, emelkedett, szeretetteljes, sőt szigorúan askéta erkölcsöt hord és támogat (ez az erkölcs az állatokról nem feledkezett meg, mint a keresztény), – azonban nemcsak kimondottan ateista, hanem a teizmus határozottan elítéli. A személyiség ugyanis oly jelenség, amely számunkra csak állati természetünkől ismeretes és ezért, ettől különválasztva, már világosan el nem képzelhető; az ily jelenséget a világ eredetivé és elvévé tenni, mindig oly tétel ami nem tüstént akar mindenkinek a fejébe férni; kivéve ha már eleve (hazulról) benne gyökeredzett és élt. Egy személytelen isten viszont pusztá bölcsezzettanári nagyozolás, tárgyi ellenmondás, odvas szó, a gondolatlanok szája-betömésére vagy az éberek elcsendesítésére.

Bár egyetemi tanáraink írásai a legcselelenebb buzgalomtól áradoznak a teológia iránt; viszont nagyon csekély igazságra-törekvést lehelnek. Mert nem félve az igazságot, alkalmaznak, sőt halmoznak álbölcsességeket, becsempészéseket, eltorzításokat, hamis állításokat halatlan merészséggel, de mint fentebb jeleztem, azt koholják vagy helyesebben hazudják, hogy az észnek közvetlen érzékfölkötti megismerései, – tehát veleszületett eszméi vannak; mindezt csak kizárólag azért, hogy teológiát produkáljanak: csak teológiát! csak teológiát! minden áron teológiát! Szerényen annak a megfontolását ajánlanám az uraknak: hiszen a teológia igen sokat érhet; de én még valamit ismerek, ami mindenesetre többet ér, nevezetesen a becsemlenesség; becsemlenesség mint a tevéshben-vevéshben, úgy a gondolkodásban is: ezt nem adnám semmi teológiáért.

Mármost úgy állnak a dolgok, hogy aki a Tiszta Ész Kritikáját komolyan vette és egyáltalán becsemlen gondolkodású és ehhez képest nincs piacra szánt teológiája, persze a rövidebbet húzza azokkal az urakkal szemben. Ha a legpompásabbat hozná is, amit a világ valaha látott és ég és föld minden bölcsességét találná is föl; mégis elfordítják szemüket, fülüket, ha nem teológia; sőt, mentül több érdeme van ügyének, annál inkább fölkelti, nem bámulatukat, de neheztelésüket; annál megokoltább tétlen ellenállást fognak ellene szegezni, tehát annál kajánabb hallgatással fogják elfojtani akarni, egyben azonban annál hangosabb dicséreteket fognak zengeni a gondolatdús szövegkezet kedves szellemi gyermekeiről, csakhogy a belátás és őszinteség előttük gyűlöletes hangja keresztül ne törjön. Így kívánja ugyanis a kétkedő teológusok és igazhívő filozófusok e korszakában azoknak az uraknak a politikája, akik feleségestül gyermekestül abból a tudományból táplálkoznak, melynek a magamféle, egy hosszú életen át, minden erejét áldozza. Mert számukra magas feljebbvalók utasítása szerint csak a teológia a fontos: minden egyéb mellékes. Hiszen valamennyi már eleve spekulatív teológiának határozza meg a filozófiát, aki-ki a maga nyelvén, fordulataival és fátyolozásaival és a teológia-vadászatot jelöli meg a maga ártatlan módján, mint a filozófia lényeges célját. Arról nem tudnak, hogy szabadon és elfogulatlanul kell hozzáállni a lét problémájához és úgy kell tekinteni a világot a tudattal egyetemben, amelyben jelentkezik, mint ami egyedül adott, mint ami a probléma, a régi szfinx talánya, amelynek az ember itt bátran elébe lépett. Okosan figyelmen kívül hagyják, hogy a teológiának, amikor bebocsáttatást kér a filozófiába, úgy mint más tanításoknak, előbb be kell mutatnia hitellelét, amelyet erre a Tiszta Ész Kritikájának irodájában vizsgálnak meg, amely minden gondolkodónál meg a legtökéletesebb tekintélyben áll és amelyből, a torzképek következtében, amiket a nap katedrabölcsészei igyeksznek ellene vágni, valóban legkevesebbet sem veszített. Általa kiadott hitellel nélkül tehát a teológia nem nyer bebocsáttatást és sem ki nem dacolhatja, sem ki nem fufangoskodhatja, sem ki nem koldulhatja arra való hivatkozással, hogy katedrai bölcsészek mást áruba nem bocsáthatnak: – csukják ám be a bódéjukat. Mert a filozófia nem egyház és nem vallás. Ő az a kicsi, csak végtelenül kevesek számára megközelíthető foltoeska a világon, ahol a mindig s mindenütt gyűlölt és üldözött igazság egyszer minden nyomástól és kényszeredtől szabad lehessen, ülhessen Saturnus-ünnepét, amikor még a rabszolga is szabadon szólhat, sőt előjogai vannak, ő vihethi a szót, abszolúte egyedül uralkodhatik és nem kell, hogy más

valakit túrjón maga mellett. Ugyanis az egész világ és benne minden teli van irányzatossággal és legtöbbször alantas, közönséges és rossz irányzatossággal; csak egy foltocskának kell ki-mondottan mentnie maradnia ettől és egészen egyedül a belátás²⁰⁾ számára nyitva állania és pedig a legfontosabb mindenki számára legnagyobb horderejű viszonyokba való belátás számára: – ez a filozófia. Vagy talán másként értik? akkor pedig minden tréfa és komédia, – „amint biz’ az megeshet néhanapján.²¹⁾ – Persze, a katedrai bölcsestszek zsebkönyvei szerint ítélve, inkább azt hinné az ember, a filozófia a jámborságra való kalauzolás, templomlátogatókat képező intézet; mert hiszen a spekulatív teológiát legtöbbször leplezetlenül a dolog lényeges céljaként teszik föl és minden evvezővel s vitorlával csak arrafelé tartanak. De annyi bizonyos, hogy mindennemű hittétel, került legyen akár nyíltan és nem titokban bele a filozófiába, mint az a skolasztikában történt, akár elvcsúsztatásokkal, hamis sarktételekkel, hazudott belső ismeretforrásokkal, isten-tudatokkal, álbizonyítékokkal, fellengző frázisokkal és szóúrral csempésztettek legyen be, mint ahogy az ma szokás, a filozófiának határozott megromlására vezet; mert minden efféle lehetetlenné teszi a világnak és létünknek világos, elfogulatlan, tisztán tárgyi felfogását, minden igazság-kutatásnak ezen első feltételét.

A filozófia nevével és cégérével és idegenszerű köntösben az országos vallás alapátteleit előadni, amelyet aztán Hegelhez méltó kifejezéssel „abszolút vallásnak” címeznek, elég hasznos dolog lehet, amennyiben arra szolgál, hogy a tanulókat jobban hozzáalakítsa az állam céljaihoz, valamint avégből, hogy az olvasóközönséget a hitben erősítse: de az effélet filozófiának mondani, mégis csak annyit jelent, mint valamit másnak adni el, ami. Ha ez és a többi fönt érintett dolog így folyik tovább zavartalanul, az egyetemi bölcsestszetnek mindinkább az igazság kerékkötőjévé kell válnia. Mert minden filozófia veszte, ha megítélésének mértékéül, vagy éppen tételeinek színormértékéül valami más vétetik, mint kizárólag az igazság, a kutatás minden tisztessége mellett és a legemelkedettebb szellemi erő teljes megfeszítésével is oly nehezen elérhető igazság: odavezet, hogy pusztán közmegállapodászerű mesévé válik, ahogy Fontenelle a történelmet nevezi. Sohasem lesz lehetséges ama kérdések megoldásában, amelyeket oly végtelenül rejtelmes létünk mindenfelől elénk tár, egy lépéssel is előbbre jutni, ha az emberek egy kitűzött cél szerint filozofálnak. És senki sem tagadhatja, hogy a mostani egyetemi bölcsestszet különböző fajtáinak ez az általános jellege: mert összes rendszereik túlságosan látható módon irányulnak egy célpont felé. Ez a célpont pedig még csak nem is az igazi, újtestamentumi kereszténység, vagy annak szelleme; hiszen ez számukra igen magas, túl légies, köreiken kívül eső, nagyon is nem erről a világról való, tehát túl pesszimisztikus és ennélfogva az „állam” felmagasztalására teljesen alkalmatlan; hanem csupán a zsidóság, az a tanítás, hogy a világ a maga létét egy különösképpen kiváló személyes lénytől bírja, miért is minden „ímé igen jó”.

Ez számukra minden bölcsestszet magva, és vagy ehhez vezessen a filozófia, vagy ha szabadnók, akkor vezetetténie kell. Innen van az a háborúság is, amelyet a hegelkedés bukása óta az összes tanárok az úgynevezett panteizmus ellen folytatnak; elítélésében versengenek és egyhangúlag pálcát törnek fölötté. Vajon ez a buzgalom a panteizmus ellen menő nyomatékos és találó bizonyítékok felfedezéséből fakadt? Vagy nem látszik talán éppen ellenkezőleg, mi tanácstalanul és félve keresnek okokat eredeti erejében nyugodtan álló és rajtuk mosolygó ellenfelükkel szemben? Kétkelkedhetni-e még, hogy csupán az „abszolút vallással” való összeférhetlensége miatt nem lehet igaz ez a tan; nem lehet, és még ha az egész természet akárhány ezer torokból hirdetné is. Hallgasson a természet, hadd beszéljen a zsidóság. Ha továbbá „az abszolút vallás” mellett még valamire tekintettel vannak, akkor magától érthető, hogy csak a nagyméltóságú közoktatásügyi minisztérium egyéb óhajításaira vannak tekintettel, amely a tanszék-adás és elvonás hatalmát tartja a kezében. A minisztérium az ő lelkesítő múzsjuk, éjjeli munkájuk vezetője; ezért fohászkoznak hozzá rendszeresen könyveik elején, ajánlásukban. Hát hogy is ne ők volnának, akik majd a véka alól kihúzzák a gyertyát, a csalóka fátyolt szétéptik és minden sötétítésnek fityyet hánynak.

Semmiféle tudománysszakhoz, sehol sem kellenének, a dolog természeténél fogva, oly határozottan súlyos tehetségű, tudományszeretettől és igazság iránti buzgalomtól áthatott emberek, mint itt, ahol az emberi szellem legmagasabb erőmegfeszítéseinek eredményei, minden ügyek legfontosabbikában, egy új nemzedék virágának élőszóban adandók át, sőt a kutatás szelleme ébresztendő fel benne. Arra is nagy súlyt fektetnek a minisztériumok, hogy semminő tanszak a jövőendőbeli tudós, tehát államot és társadalmat voltaképpen irányító, osztály legbensőbb érzületére annyi befolyással ne legyen mint éppen ez; miért is csak a legeslegjamborabb, tanításukat teljesen a minisztérium akarata s mindenkorai nézeti szerint kiszabó emberekre bízható. Ilyenformán persze a fent első helyen említett követelménynek kell háttérbe szorulnia. Aki mármost a dolgok állásával nem ismerős, annak olykor az lehet az érzése, mintha csodálatos módon éppen a legnyilvánvalóbb ökrök szentelték volna magukat Plátón és Arisztotelész tudományának.

Nem mulaszthatom el itt melleleg megjegyezni, hogy a filozófiai tanárságnak igen káros előiskolája a házitanítóskodás, aminőket majd mindazok betöltöttek, akikből később egyetemi tanulmányaik után egyetemi tanárok lettek. Mert az ilyen állások jó iskolái az ön-alárendelésnek és alkalmazkodásnak. Különösen megszokják, tanításaikat tökéletesen alárendelni a kenyéradó akaratának és nem ismerni más célokat, mint azéit. Ez a korán felvett szokás begyökeresedik és második természetté válik; úgy, hogy a későbbi bölcsészettanár mit sem talál természetesebbnek, mint hogy a filozófiát is épp úgy hozzászabja és átalakítsa a tanszékeket betöltő minisztérium kívánságaihoz; így adódnak aztán a filozófiai nézetek vagy pláne rendszerek, amelyek akárcsak rendelésre készültek volna. Itt ugyan megesezt az igazságnak. Utóbb persze még az is kiderül, hogy ahhoz, hogy valóban filozófálhasson, ennyi föltételhez majdnem elkerülhetlenül az is hozzájárul még, hogy az ember a maga lábán álljon és urat maga fölött ne ismerjen, miért is bizonyos értelemben itt is érvényesül az „adj helyet, ahol megállhassak.”²²) Legalább is így voltak a legtöbben azok közül, akik a filozófiában valaha valami nagyot alkottak. Spinoza oly világos tudatában volt a dolognak, hogy éppen azért elutasította a néki felajánlott tanári állást.

Férfierénye felét megvonja a messziredőrgő
Zeus attól, akit elnyom a szolgálai sors rabigája.

A valódi filozófálás függetlenséget követel:

Szólnia nem lehet annak, akit nyomorú sora láncol,
És cselckednie sem; nyelve kötözve vagyon.

Theognis.

Szádi Gulisztánjában is olvasható, hogy akinek megélhetési gondja van, az semmit sem produkálhat. (Graf ford. 1846. 185. old.) Viszont az igazi filozófus természete szerint elégülékeny lény és nem sok kell neki a független élethez, mert jelszava mindig Shenstone mondata lesz: *a szabadság vidékebb szíverősítő, mint a tokaji.*

Ha mármost itt nem volna másról szó, mint a filozófia fejlesztéséről és az igazság felé vezető úton való haladásról, legjobban azt ajánlanám, hogy szüntessék be azt a világámitást, amit az egyetemeken művelnek vele. Mert ezek valóban nem valók a komolyan és becsületesen szándékolt filozófia számára. A filozófia helyét az egyetemeken túlságosan gyakran egy ruháiba bújtatott és felcicomázott báb foglalja el; ez aztán idegen idegektől rángatott figuraként kell, hogy feszítsen és handabandázzék.

Ha még hozzá az ilyen tanszék-bölcsélet érthetetlen, agykábító frázisokkal, újonnan készített szavakkal és hallatlan ötletekkel – amiknek képtelenségét spekulatívnek és transzcendentálisnak mondják – valódi gondolatok helyét akarja pótolni, a filozófia paródiájává válik, amely a filozófiát rossz hírbe hozza; így esett ez korunkban. Hogy volna meg még csak a

lehetősége is mind efféle üzelmek közt annak a mélységes komolyságnak, amely az igazság mellett semmit sem becsül és a filozófiának első feltétele? Az igazság felé vivő út meredek és hosszadalmas; kolonccal a lábán senki meg nem teszi; inkább szárnyai kellenének. Tehát amellettnél is, szűnjön meg a filozófia mesterség lenni: törekvésének magasztossága nem fér össze az iparosí minőséggel; már a régiek belátták. Nem is szükséges, hogy minden egyetemen tartsanak néhány sivár csámcsogót, akik a fiatalemberekkel haláluk napjáig megutáltassanak minden filozófiát. Voltaire is egészen helyesen mondja: azok az írók, akik a legtöbb szolgálatot tettek a világon elszórt, kicsi számú, gondolkodó lényeknek, az elszigetelt literátusok, a szobájukba bezárkózó valódi tudósok, akik nem érveltek az egyetemi padok előtt és nem is félig mondták el a dolgokat az akadémiákban: és ezeket majdnem mindig üldözték. – A filozófiának kívülről felajánlott minden segély, természeténél fogva gyanús: mert érdeke túl magas természetű ahhoz, hogy ezzel az alantas érzületű világgal őszinte kapcsolatba léphetne. Viszont megvan a maga vezércsillaga, amely soha le nem hanyatlik. Hagyják őt segítség, de egyben akadályok nélkül és ne adjanak a komoly, természet-felszentelte és felnevelt zarándok mellé az igazság magasan fekvő templomához vivő útjában inast, akinek igazában csak a jó éjjeli szállás és vacsora a fontos: mert félős, hogy avégből hogy csak ezekért betérhessen, akadályozni fogja a másikat útját.

Mindezek folytán, mellőzve – mint mondtam – az állami célokat és csupán a filozófia érdekét tekintve, kívánatosnak tartom, hogy a *filozófiai oktatás az egyetemeken szigorúan korlátoztassék a logikának, mint lezárt és tözetesen bizonyítható tudománynak előadására, valamint a filozófia történetére Thalesőtől Kantig*. Ezt egy félév alatt a legkimértebben kellene előadatni, hogy a rövidség és áttekinthetőség mellett lehetőleg kevés alkalom maradjon a professzornak saját nézetei számára és a bölcsészet-történet csupán mint esetleges jövőbeli saját tanulmány vezérfonala szerepeljen. Mert igazi ismeretséget a filozófusokkal csak az ő saját könyveikben lehet kötni és semmi esetre sem másodkézbeli tartalmi közvetítések által; aminek okait főművem második kiadása előszavában kifejtettem. Ezenkívül igazi filozófusok eredeti műveinek olvasása mindenesetre jótévő és fejlesztő hatással van a szellemre, mert közvetlen közösségbe juttatja egy önállóan gondolkodó és fölünyes fővel, ahelyett, hogy – mint azoknál a bizonyos filozófiai-történeteknél – mindig csak azt az ösztönzést nyerné, amit az afféle hétköznapi koponya fából való gondolatmenete tud neki adni, az olyané, aki a maga módján rendezgette el a dolgokat. Tehát én azt a tanszéki előadást arra korlátoznám, hogy kizárólag afelől tájékoztasson általában, mit produkált a filozófia, mind a mai napig, bárminő magyarázat, bárminő olyan oknyomozás mellőzésével, amely túl akarna menni annak bemutatásán, hogy mik a félreismerhetetlen érintkezési pontjai az egymás után felmerülő filozófiai rendszereknek a régebben létezettekkel; tehát teljes ellentétben a filozófia hegeli történetíróival, akik minden rendszert úgy állítanak oda, mint amely szükségképpen lépett föl és így, a filozófia történetét a priori megszerkesztve, bizonyítják nekünk, hogy minden filozófusnak éppen azt kellett gondolnia, amit gondolt és nem mást; miközben a professor úr valamennyiök fölött végigtekint, ha ugyan le nem mosolyogja. A bűnös! mint ha bizony nem egyes, egymagukban álló fők műve volna minden, akiknek egy ideig e világ rossz társaságában kellett lökdösődniök, hogy az kimenekedjék, megváltassék a nyersesség és elbutulás béklyóiból; olyan fők műve, akik épp annyira egyéniek, mint ritkák, miért is mindgyükükről teljes mértékben áll Ariosto mondása, hogy a természet kiönti őket és aztán szétzúzza az öntőformájukat; – és vajon ha Kant himlőben elhal, megírta volna-e másvalaki a Tiszta Ész Kritikáját, – talán azoknak egyike, a gyári jeggyel homlokukon, egy olyan, akinek megvan a maga háromfontos normális durva agyveleje-porcíója, jó szilárd textúrájú agyveleje, jól elrakva hüvelykvastag falú tokjában, 70 fokos arcszögével, bágyadt szívverésével, zavaros, leskelődő szemével, erősen fejlett rágószerzőmájával, akadozó beszédével és nehézkés, vontatott járásával, ami ütemet tart gondolatainak varangyfürgességével. Hogyne! Hiszen várhattok, majd csinálnak ezek néktek Tiszta Ész kritikáját és rendszereket, mihelyt itt lesz a tanártól kiszámított időpont és mihelyt rájuk került a sor, – majd ha a cserfa barackot terem. – Persze az

urak jól tudják, mit csinálnak, ha mentül többet igyekeznek a nevelésnek, a képzésnek be tudni; egyesek teljesen tagadásba vonják, hogy lehetséges a veleszületett tehetség, már csak azért is, hogy minden módon elbástyázzák magukat az elől az igazság elől, hogy tudniillik minden azon múlik, miként is került ki valaki a természet kezéből, mely apa nemzette, mely anya foganta, sőt még azon is, hogy mely órában; miért is nem ír ám Iliászokat, akinek liba volt anyja, apja pedig hálósipka; de akkor sem, ha hat egyetemen tanul is. Nincs is az másképpen: arisztokrata a természet, arisztokratább mint bárminő hűbéri vagy kaszti rend. Ehhez képest gúlája igen széles alapról tornyosodik nagyon is hegyes csúcsba. És ha a csöccseléknek, a csürhének, amely semmit maga fölött túrni nem akar, sikerülne is minden más arisztokráciákat föltaszítani; ezt mégis meg kellene hagynia, – és senki sem fog érte néki köszönetet mondani: mert ez az arisztokrácia aztán amúgy igazában „isten kegyelméből való”.

JEGYZETEK

1. Vágás Herbartra.
2. fünfe gerade sein lassen, német közmondás.
3. Voltaképpen a maga kezére: az eredetiben: „Narr auf eigne Hand” Goethe „Den Originalen” c. versének végsora.
4. Gaudeamus igitur! A német diáknóta címe és első szavai.
5. Maró gúny.
6. Idio-elektromosnak, azaz magától elektromosnak hívták azelőtt a rossz vezetőket, melyek ha dörzsölésre elektromosak lettek, elektromosságukat megtartják. Ma már nem állítják így szembe egymással, mert köztük és a jó vezetők közt folyamatos az átmenet, s az elektromosság egyik s másik fajta anyagon egyaránt származhatik saját anyagából vagy kívülről.
7. Szójáték: Staats- und Spaasphilosophie.
8. A Meistersänger magyar fordítása Wagner ily című operájával kapcsolatosan keletkezett és nem fűdi az eredeti szónak értelmét, amely voltaképpen e céhbéli énekes, azaz nem művész, hanem mesterember.
9. A német könyveket kiadóik úgy szokták megjelentetni, hogy mint újdonságok kerüljenek a lipcei könyvvásárra.
10. hysteron proteron. – Az utóbbi az előbbi helyén. – pl. ok és okozat fölcserélése.
11. Az eredetiben „Einsichten – Absichten” egyben szójáték is. Voltaképpen: belátások és szándékolt-ságok.
12. Gúnyosan Schutzpatron, védnök mintájára „Schutzmatrone” mivelhogy az Akademie nőncmű a németben.
13. A tiszta értelem fogalmaiból a kategóriákból. Kant szerint, általános érvényű tételek származnak, melyek tehát a tapasztalattól függetlenek s „a tapasztalat lehetőségének apriorikus elvei”; „nem egyebek e tételek, mint ama fogalmak objektív használatának szabályai”. Sch., minthogy a kategóriák közül csak a kauzalitást ismeri el, e tételek közül kiemeli azokat, amelyek a reláció kategóriáiból erednek (ezek közé tartozik ugyanis a kauzalitás); a tételek a tapasztalat analógiái: a tapasztalati természettörvényeknek általános formájuk szerint megfelelő „transzcendentális természettörvények”, a részletes természettörvények körvonalas vázlatai mintegy. Így a 2. analogia, „a kauzalitás törvénye szerinti időbeli egymásután elve”, a következő: Minden változás az ok és okozat kapcsolatának törvénye szerint megy végbe. – Ilyen tételek azonban nem volnának lehetségesek egy eredendő összekapcsoló (szintetikus) képesség nélkül, melynek révén egymást követő képzetünk megannyian egy tudathoz tartoznak, vagyis a mi képzetünk. Ugyanis a jelenségek összefüggése, amely természetű teszi őket, a transzcendentális idealizmus álláspontjáról csak alanyi eredetű lehet. Föltételét azért a képzeteket felfogó lélek egységében vélhetnők találni: az ily lélek azonban jogosulatlan hypostasis volna – „a tárgyiasított tudat alácsúsztatása”. E helyett egy összekapcsolási műveletet állapíthatunk meg: a megismerő alany már a szemléletben is, ha tárgyat vesz általa észre, szerkesztőleg viselkedik, tárgyat „űgyszólván megrajzolja”, s ennek az aktusnak az egysége az, aminek többé-kevésbé világosan tudatára jut; hasonlóképp az értelmi működésben. Hadd álljon itt még magának Sch.-nak meghatározása, jellemző fiziológiai fordulataival. (Világ mint akarat és képzet, 2. kt. 22. fe.) „Ámde nemcsak a külvilág szemléletének, avagy a más dolgok

tudatának föltétele az agyvelő s annak működései, hanem az öntudatnak is. Az akarat önmagában véve tudat nélkül való s az marad jelenségeinek legnagyobb részében. A képzet másodlagos világának kell hozzájárulnia, hogy önmagának tudatára jusson; úgy, ahogy a fény csak a tárgyak által válik láthatóvá, amelyek visszaverik, s máskülönbben hatástalanul vész a sötétségbe. Azzal, hogy az akarat, a külvilághoz való vonatkozásainak felfogása céljára, agyvelőt hoz létre az állati egyénben, áll csak elő ebben a saját magavoltának tudata, a megismerés alanya által, mely a dolgokat létezőknek, az ént akarónak fogja föl. Ugyanis az agyvelőben a legmagasabbra fokozott, de annak különböző részeibe szétterített szenzibilitásnak egybe kell gyűjtenie elsőbben működésének összes sugarait, mintegy gyújtópontba központosítani, amely azonban nem kifelé esik, mint a homorú tükröknél, hanem befelé, mint a domborúaknál: ezzel a ponttal mármost előbb az idő vonalát írja le, amelyen meg kell jelennie mindennek, amit elképzelsz, s amely első és leglényesebb formája minden megismerésnek, vagy a belső érzék formája. Az összes agyvelőműködésnek e gyújtópontja az, amit Kant az appercepció szintetikus egységének nevezett: csak ennek segítségével jut az akarat önmagának tudatára, amennyiben az agyvelőműködésnek e fókusza, vagy a megismerő, saját alapjával, melyből fakadt, az akaróval, azonosnak fogja föl magát s így létrejő az én”.

14. Immanens módon akkor élünk megismerésünkkel, ha lehető tapasztalat körét túl nem hágjuk vele, tehát „benne maradunk”; transzcendens módon, ha túlszárnyalunk rajta.
15. A rosszul hangzás az eredetinek „Jetzzeit”-jére vonatkozik.
16. Célzás Goethe Faustja I.r. azon helyére, hogy a boszorkányok hegyének olyan széles a teteje, mint a német parnasszusnak.
17. Célzás Faust I.r. köv. helyére:
 - Becsületes haszonra nézz!
 - Hagyd a csörgős bolondokat!
 - Hol értelem van s rendes ész,
 - Mesterkedned nem kell sokat...
18. vagyis: az indító ok, az értelmi indíték helyét elfoglaló. Hoc volo, sic iubeo stb. Juvenalis Szatiráiból: 2, 223.
19. a tridenti zsinat kánonjában és dekrétumaiban gyakran előforduló kifejezés, egyszersmind Jézus társaságának jelmondata. Tóth B.: Szájru! szájra, 139. l.
20. Absicht – Einsicht ú.m. fönt. Lásd fent a 11. számú jegyzetet.
21. Faustból:
 - Wagner:
 - Dicsérni hallám gyakran, szép tudás,*
 - Papot taníthatna komédiás.
 - Faust:
 - Igen hallom, hahogy komédiás a pap,
 - A mint biz' az megeshet néhanapján.
22. Archimedes híres mondása: Legyen hol állanom, s megmozdítom a Földet.

* T. i. a szavalás mestersége